

**KİTLE HABERLEŞMESİ AÇISINDAN
TOPLUMSAL ARAŞTIRMALARLA İLGİLİ
METOD VE PLANLAMA SORUNLARI**

Dr. Ünsal OSKAY

Kitle Haberleşmesi Teorileri
ve Araçları Asistanı

Günümüz toplumlarında önemli etkileri olan toplumsal kurumlardan başlıcası, kuşkusuz, kitle haberleşmesi sürecinin büyük kısmını oluşturan kitle haberleşmesi kurumlarıdır. Özellikle, gelişme çabasındaki toplumlarda kitle haberleşmesi kurumlarında yeralan haber, yorumlama yada yönetim elemanlarının toplumsal sorun ve olguları irdeleyen bilimsel araştırmalarda kullanılan bazı metod ve planlama bilgilerine sahip olmaları bunların toplumsal olguları doğru yansıtmasını ve yorumlamalarını kolaylaştıracaktır. Bir başka deyişle, kitle haberleşmesinde yeralan elemanların toplumsal sorunlarla ilgili araştırmalar için gerekli metod ve planlama bilgilerine sahip olmaları, bu elemanların gördükleri ile yansıttıkları arasında —eğer bir başka amaçları yoksa— tutarlılık bulunmasını sağlayacaktır.

Yaşadığı toplumun sorunları ve olgularını bu sorun ve olguların gerçekliğine uygun bir şekilde yansıtmak ve yorumlamak görevin de bulunan bir gazetecinin —basılı yada elektronik kitle haberleşmesi alanında çalışan muhabir, sekreter, yazar, yorumcu, genel yayın müdürü gibi— bu görevini yerine getirebilmesi için gerekli olan bu bilgilere sahip olması, bu kişilerin yazacakları haberde yada yazıda doğru bir düşünce yöntemine sahip olmalarını mümkün kılacağı gibi, aynı kişinin haber çıkaracağı yada yorumuna kaynak alacağı bir belgenin, bir araştırmanın, bir raporun da doğru bir düşünce yönteminin ürünü olup olmadığını anlayabilmesini; önündeki belgenin, araştırmanın yada raporun hangi amaçla ve kimlerin «çıkarları» için hazırlanmış olduğunu sezebilmesini sağlayacaktır.

Bu bilgilere sahip olabilmek için de, kitle haberleşmesinde yeralan elemanların toplumsal sorun ve olgular hakkında yapılan bilimsel araştırmaların ne olduklarını, nasıl düzenlendiklerini, nasıl uygulandıklarını ve bunlardan nasıl yararlanılacağını bilmeleri gerekmektedir. Bu yazıda sırasıyla bunlar üzerinde durulacaktır.

I. TOPLUMSAL SORUNLAR VE OLGULARIN ARAŞTIRILMASI

Toplumsal sorunlar ve bunların içeriği olan olgular toplumsal bilimlerin araştırma yöntem ve planlama teknikleri ile araştırılır. Bu alanda iki türlü araştırma vardır: (a) bir sosyal olayın özelliklerini ve doğasını saptamayı amaçlayan **tanımlayıcı araştırma**; (b) bir sosyal olayın içindeki bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki nedensellik bağına saptamaya çalışan **açıklayıcı araştırma**.* Birincisi için ortalama bir gazete okuyucusunun yada televizyon seyircisinin günde kaç dakika gazete okuduğunu yada televizyon seyrettiğini saptamak amacıyla yapılacak bir araştırma; ikincisi için ise aynı gazetede çıkacak olan tek-yanlı haberlerle iki-yanlı haberlerin etkinlik farklarını ortaya koymak için yapılacak bir araştırmayı örnek gösterebiliriz. Böyle bir araştırmada haberin sunumundaki belirli bir nitelik ile etkilenme farklılıkları arasında bir nedensellik ilişkisinin saptanması hedef alınmaktadır.

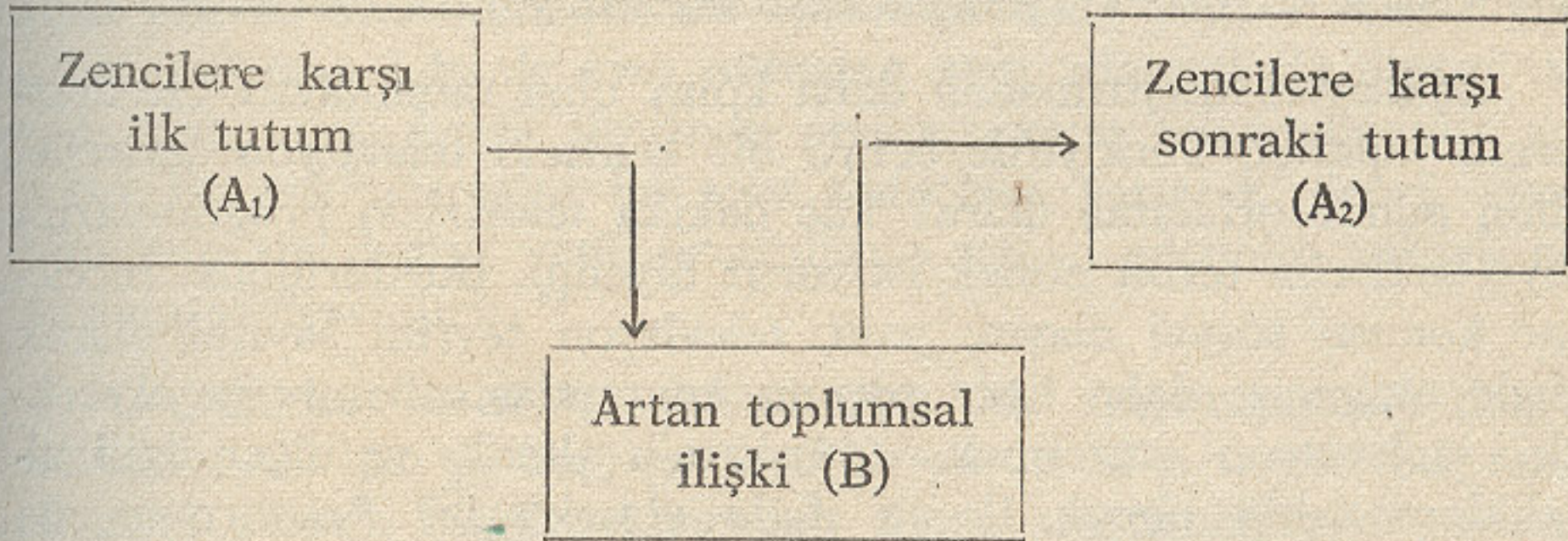
Açıklayıcı araştırmalar, çoğu defa, tanımlayıcı araştırmaların vardıkları sonuçlardan yola çıkarlar ve tanımlayıcı araştırmaların

---

(*) Burada konuyu uzatmamak için «programlayıcı araştırma» teşhisleyici araştırma [diagnostic] «ve» öngörüücü araştırma» türleri ele alınmayacaktır. Kısaca belirtmek gerekirse, *programlayıcı araştırmaları* açıklayıcı araştırmanın bir türü; fakat belirli bir sosyal olayın belirli sayıdaki sosyal olayların sonucu olup olmadığını sınılamak amacını güden bir türü olduğunu söyleyebiliriz. Olası nedenler [etmenler] manipüle edilerek, incelenen sosyal olgunun bunlardan ne derece etkilendiği konusunda bir değerlendirmeye dayanan bu araştırma biçimine değerlendirici araştırma [evaluative] denilmesi de mümkündür. *Teşhisleyici araştırma* da açıklayıcı araştırmanın bir türüdür. Bu tür araştırmalarda da olası nedenler belirli sosyal olgunun [phenomenon] belirleyici etkileyicileri olarak incelenirler. Fakat bu arada, göreceli olarak bilinmeyen bir genişlikte diğer akla gelebilecek nedenler de sınanır.

Öngörüücü araştırmalar ise ne tanımlayıcı ne de açıklayıcı araştırma türüne girmeyen; belirli bir sosyal olgunun, içinde bulunan andaki durumunu ve bunun nedenlerini değil, fakat olgunun belli bir zaman sonraki durumunu kestirmeye [estimate] çalışan araştırmalardır.

saptadıkları bir sosyal olgunun nedenini araştırırlar; bulunca da bu olaya benzer olaylar için bir genelleştirme önerirler. Açıklayıcı araştırmaların tanımlayıcı araştırmalardan farkı, bunların kuramsal sorunlarla ilgili olmaları ve deneysel yöntemleri kullanmalarıdır. Örneğin, «toplumsal ilişkilerin artması kişiler arasındaki karşılıklı tutumları iyileştirir» şeklindeki bir hipotezi sınamak isteyen bir açıklayıcı araştırma ele aldığı bu hipotezi —ki bu hipotez bir tanımlayıcı araştırmanın daha önceki tespitidir— sınamak için bir deney şeması kurar. Bunun için de, örneğin, zencilerle beyazların birlikte oturacakları bir apartman tesbit edilir. Apartmanın iskânından önce, buraya taşınacak olan zenci ve beyaz ailelerinde bir araştırma yapılır. Bununla «zencilere karşı olan beyaz aileler» ile «zencilere karşı olmayan beyaz aileler» tesbit edilir. Bu tutum tesbiti araştırmasından sonra, binaya taşınma gerçekleştirilir. Belirli bir süre bu aileler —eldeki araştırma planına göre— yerleştirildikten ve birlikte yaşadıktan sonra, bu kere, zenci ailelerinin dairelerine yakın dairelere yerleştirilmiş beyaz aileler içinde zencilere karşı tutumları aynı olanlar üzerinde, bu birlikte aynı apartmanda ve yakın komşu olarak oturma değişkeninin yaratabileceği tutum farkları tesbit edilir. Yani :

şeması içinde, zencilerle birarada oturma **bağımsız değişkeni** ile beyazların zencilere karşı tutumlarının olumlu yönde **değişiklik geçirmesi bağımlı değişkeni** arasında bir nedensellik bağı aranır.

Toplumsal olaylar karmaşık nedenlere dayanabilecekleri için, böyle bir şema her zaman kolaylıkla uygulanmayabilir. Bu yüzden, araştırmaya başlarken hesaba katılmayan nedenlerle karşılaşılabilir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde yerleşen gerikalmış ülke aydınlarının bu ülkelerde yerleşmelerini kültürel özümlemeye, yada geri kalmış ülke aydınlarının gelişkin toplumda aldıkları eğitim nedeniyle

kendi kültürlerine yabancılaşmalarına bağlayan bir hipotezi sınamak için planlanan bir açıklayıcı araştırma bunun böyle olmadığını ortaya koyabilir. Böyle bir araştırma, gerçek nedenin geri kalmış ülkelerden gelen aydınların ileri ülkede yerleşmekle elde edebilecekleri ekonomik çıkarlar olduğunu gösterebilir. O zaman, bu yeni hipotezi sınamak için yeni bir araştırma şeması planlanır.

Belirtilmelidir ki, açıklayıcı araştırmanın amacı eldeki hipotezi ispatlamak değil sınamaktır. Araştırmada temel bir hipotez kurmak; bir spekülasyonda bulunmaktır. Araştırma çalışmalarında asıl önemli olan, spekülasyon ürünü hipotezlere karşı «soğuk kanlı» kalabilmek; ancak araştırma yöntemlerine uygun bir sınamadan sonra ispatlanmış spekülasyonları bilimsel kuramların geliştirilmesinde kullanmak; bunda da «ihtiyatlı» ve «kuşkucu» olmaktır. Bunun başlıca nedeni, toplumsal olguların araştırılmasında ele alınan olguların birbirinden ve bizim daha önceki yaşam-denemlerimizden soyutlanmasının çok gerekli, fakat çok güç olması; bu alanda bilimsel yöntemlere uyulmaması hâlinde olguları gerçeklikleri içinde değil, fakat yanlış görünümleri içinde görmekten öteye gidememek zorunda kalmamızdır.

Bu güçlükleri ilerde daha geniş olarak ele almadan önce, bunları kısaca bir örnek üzerinde belirtmemiz yararlı olacaktır.

Açıklayıcı araştırmadan daha kolay olan tanımlayıcı bir araştırma yaparak, Türkiye'de belirli bir kentteki televizyon seyircilerinin günde ortalama olarak kaç dakika televizyon programlarını seyrettiklerini tesbit etmek istiyoruz diyelim. Bu durumda, inceleme konusu sosyal olayın; yani, televizyon seyrini sayısal olarak ifade etmemiz; daha önce sorunu kavramlaştırmamız gerekecektir: «televizyon seyretmek,» «Ankara'lı olmak» ve diğer ilgili niteliklere sahip olmak ile ne ifade etmekteyiz? Araştırmamızda «televizyon seyretmek» ve «Ankaralı olmak» ifadelerini kavramlaştırdıktan sonra da, incelenen toplumsal olay olan televizyon seyretmenin **insanlarda** nasıl olduğunu da tesbit etmemiz; yani, bir değerlendirmede bulunmamız gerekmektedir. Bunun için de, televizyon seyretme sosyal olayında **insanların** [Ankaralıların] nasıl davrandıklarını tesbit edebilmek zorundayız. Bu sorun ise, araştırma sırasındaki gözlemlerimizin kaç kişi üzerinde, ne gibi kimseler üzerinde ya da ne gibi bir grup üzerinde yapmamızı bir karara bağlamamızı gerektirmektedir.

Burada karşımıza iki sorun çıkıyor: (a) incelenen sosyal olay toplumdaki [Ankara] insanları [Ankaralıları] **homogenius** sayma-

mıza izin veriyor mu; (b) yobsa incelenen sosyal olay farklı insanlarda yada farklı gruplarda farklı görünümeler kazanıyor ve bu nedenle de toplumu [Ankaralıları] **heterogenius** saymamızı mı gerektiriyor?

Eğer incelemekte olduğumuz sosyal olay, incelememizde bu sosyal olayla ilgili davranışlarını gözlemleyeceğimiz kitleyi [Ankaralı televizyon seyircilerini] **heterogenius** bir kitle saymamızı gerektiriyorsa ve paraca, zamanca, teknik olanaklarca uygun durumda isek bütün bir toplum [Ankaralı televizyon seyircilerinin tümü] üzerinde gözlem yapmamız gerekecektir. Fakat, bu olanaklara sahip değilsek **heterogenius** bir toplum olan Ankaralı televizyon seyircilerini oldukça yeterli bir şekilde **temsil edebilecek** bir örnek kitlesi üzerinde gözlem yapmamız; bundan elde edeceğimiz sonuçları kitlenin bütününe genelleştirmemiz gerekecektir.* Ancak, böyle bir genelleştirmeye gitmeden önce, araştırmamızın **güvenilirliğinin ve geçerliğinin** sağlanması da gerekecektir.

Güvenilirlik : İncelediğimiz toplumsal olayı bütün bir nüfus üzerinde gözlemlememiz güç olduğundan, nüfus içinde, nüfusun bütün özelliklerini taşıyan bir **örnek** almamız gerekir. Örnek, nüfusun bütün özelliklerini yansıtacak biçimde alınabilirse **temsil gücü** yüksek olur. Örneğimizin temsil gücünün yüksek olup olmadığını anlamak için de aynı nüfustan aynı yöntemlerle alınan iki yada daha çok örnek üzerinde araştırmamızı tekrarlamamız gerekir. Bu tekrarlamalar ile aynı sonuçlara varırsak, örnek alma yöntemimizin doğru; yani, örneğimizin temsil gücünün yüksek olduğunu söyleyebiliriz.**

Geçerlilik : Örnek iyi alınmış olsa bile araştırmamızın doğru sonuçlanması için çözümü gereken bir sorun daha vardır. Bu, temsil gücü yüksek bir örneklemeden sonra araştırmanın doğru uygulanması ile ilgilidir.

(*) Burada «homogenius» terimi ile belirli bir toplumsal olayın toplumun [televizyon seyircisi olan bütün Ankaralıların] bütünü içinde alt-biçimler göstermeksizin yayılmış olması; «heterogenius» terimi ile de aynı toplumsal olayın «nüfus» içinde alt-biçimler göstermesi ifade edilmektedir. «Nüfus» terimi ile de, inceleme konusu olan toplumsal olayı yapan veya bu olayla ilgili olanların tümü ifade edilmektedir : Ankara'da televizyon seyredenlerin hepsi; sigara içenlerin hepsi; seçmenlerin hepsi; intihar edenlerin hepsi; evlenenlerin hepsi vb., gibi.

(**) Örnekleme sorunu ilerki sayfalarda ele alınacaktır.

Örneğin, işadamlarının dış ülkelere yaptıkları iş gezilerinin nedenini araştırmak istediğimizde «işadamı» ve «iş gezisi» gibi kavramların tanımını yaptıktan ve devletin resmi kayıtlarında bu tür insanların bu tür gezilerini bildirmek için kullandıkları yazılı bildirim belgelerini incelersek doğru bir yol izlemiş olmayız. Çünkü, resmi kayıtlarda dış gezilerini «iş gezisi» diye tanımlayan işadamlarının pekçoklarının yurt dışı gezilerinin çoğu başka amaçlarla yapılmış, fakat iş çevrelerinde itibar kazanmak, karısının da birlikte gelmesine meydan vermemek, yada dış gezi vergisinin «iş gezileri» için düşük oluşundan yararlanmak istemek gibi nedenlerle «iş gezisi» olarak ifade edilmiş olabilir. Bu durumda, sadece resmi «bildirimlerdeki» ifadelere dayanarak bir sonuca varırsak, bu sonuç geçerli bir sonuç olmayacaktır. Bunu önlemek için, dış geziye çıkmış ve işadamı olanlardan alınacak bir örneklem içindeki kişilerle mülâkatlar yapmayı düşünebiliriz. Ancak, bu durumda da dikkat etmezsek, gene geçersiz bir sonuca varmış olabiliriz: mülâkat sırasında bazıları bizim böyle bir araştırma yapmamızdan şu veya bu yönde bir ürküntü duyabilir; bazıları ise, resmî kayıtlarda «iş gezisi» demiş olduklarını hatırlayarak bu kere mülâkat sırasında gerçeği söyleyerek yalancı durumuna düşmekten, karılarına hesap vermek durumunda kalmaktan yada başka bir güçlüklerle karşılaşmaktan çekinebilirler ve eski bildirimlerinde ısrar edebilirler.

Toplumsal araştırmalarda incelenen sosyal olayın nedenini gerçekliğine [aslına] uygun olarak saptayabilmek için gerekli olan geçerlilik sorununun çözümünde bir başka zorluk da olayın nedenini araştırmamız sırasında «basit» düşünme eğilimimizden kurtulamamızdadır. Bunun en güzel örneğini, toplumsal araştırma yöntemlerinde çok ileri bir toplum olan Amerikan toplumundaki sosyal bilimcilerin, oldukça uzun bir süre, zencilere karşı önyargılılığın nedeninin eğitim düşüklüğü olduğunu ileri sürmelerinde görüyoruz. Son araştırmalar ise eğitimce çok iyi durumda olan ve zencilere karşı hiçbir önyargısı bulunmayan beyazların birgün okumuş zencilerle karşılaştıklarında veya aynı büroda veya işyerinde zencilerle çalışmaya başladıklarında zencilere karşı önyargılı olduklarını saptamışlardır. *

(*) Bruno Bettelheim ve Morris Janowitz'in «Dynamic of Prejudice» araştırmasından su sonuç çıkarılabilir: zencilere karşı önyargı beslemek eğitim durumundan çok, zencilerle aynı yaşam koşullarında rekabet durumunda kalmakla ilgilidir. Rekâbet içindeki insanlar, eğitim ve kültür düzeylerini aşamadıkları zencilere karşı, Tanrının

Buna benzer bir başka yanlışlık ise, aralarında gerçek bir nedensellik bağı olup olmadığını bilmediğimiz - bunu ancak bir açıklayıcı araştırma ile ortaya koyabiliriz- sosyal olgular arasında nedensellik bağı olduğunu **sanmamızdan**; bu konuda, kişisel «dünya görüşümüz,» «siyasal tercihlerimiz» veya «kişiliğimiz» yüzüden yanılmamızdan ileri gelmektedir.

Buna örnek olarak, gene Amerika'da yapılan bazı araştırmaların «zenci olmak» ile «hırsız olmak» arasında bir nedensellik bağı olduğunu ileri sürmeleri gösterilebilir. Burada, kamuoyuna «sevimli görünmek,» «zencilere karşıtlığı pekiştirmek» isteği veya «araştırmacıların kişilikleri» nedeniyle, ikisi kendi aralarında, bu ikisinden biri ise üçüncü bir olgu ile de ilişkili olan üç olgudan **yanlış** ikisi arasında bir nedensellik bağı gösterildiği; **zenci olmak, hırsız olmak ve kötü sosyo-ekonomik koşullar içinde bulunmak** sosyal olguları arasında nedensellik bağının kötü sosyo-ekonomik koşullar içinde bulunmak ile hırsız olmak arasında değil de, zenci olmak ile hırsız olmak arasında gösterildiği bilinmektedir.

Yakın yıllardaki araştırmalar ise hırsızlık oranının zenciler arasında beyazlara göre daha çok olmasının nedeninin zencilerin «zenci» olmaları değil, fakat zencilerin beyazlara göre daha kötü ekonomik koşullar içinde bulunmaları, daha kötü aile çevrelerinde yetişmeleri, daha az eğitim ve kültür olanakları bulmaları olduğunu ortaya koymuştur. İlk araştırmalardaki yanlış **hırsız olmak, yoksul olmak ve zenci olmak** olguları arasında nedensellik bağı aranırken «zenciler arasında hırsız çok» hükmüne varılmasından; **hırsız olmak** ile ilgili olarak **yoksul olmak olgusunu** değil de zenci olmak olgusunu neden olarak göstermekten ileri gelmiştir.

Burada karşımıza bir sorun çıkmaktadır: «yanıltıcı faktör» sorunu.

---

yarattığı bir farklılığı ileri sürerek kendilerinin daha üstün olduklarına inanmakta; dolayısıyla, personel alınacaksa *beyazların*, personel çıkarılacaksa *zencilerin* tercih edilmesini «haklılaştırmak» eğilimi göstermektedirler. Diğer bir deyişle, zenci karşıtlığı, toplumun beyaz veya zenci bütün insanlar için gerekli yaşam koşullarını nitelikce ve nitelikce yeterli bir şekilde sağlayamamasından; toplumun buna elverişli bir yapıya kavuşmamasından oluşmaktadır. Bu ana sorun çözümlenmediği sürece, zenciler bir anda yok edilse bile, o zaman da belirli olanakları ele geçirmek için «A» sosyal kökeninden gelmek; «B» fakültesini bitirmek, vb., gibi «klanlaştırıcı» farklılıklar yaratmak ve kıt olanakları ele geçirmekte, aslında hiçbir haklılığa dayanmayan, çeşitli haklılaştırmalar yaratmak gerekecektir.

Yanıltıcı faktör : Yanıltıcı faktör, araştırmada varılan sonuç veya sonuçların reddini gerektiren herşey olabilir. Yanılgı yaratan süreçleri ortaya çıkarmak için bazı «formal» yöntemler vardır. Belirli mantık kurallarına göre kullanılması gereken bu yöntemlerden yararlanmak için de incelenen olayda olası nedenlere karşı tarafsız [unbiased] kalabilmemiz gerekir. Bu durumda en büyük teminat ise araştırmayı bir kişinin veya belirli bir grubun değil, çok kişinin veya olası nedenlere karşı farklı tutumlara sahip çok sayıda grupların yapmasıdır : örneğin, az gelişmiş ülkelerin modernleşmemeleri gibi bir sorunun incelenmesinde sadece gelişmiş ülkelerin bilim adamları ve uzmanlarından kurulu araştırma grupları yerine, gelişmiş ülkelerin bilim adamları ve uzmanları ile geri kalmış ülkelerin değişik görüşlerdeki bilim adamları ve uzmanlarından kurulu araştırma gruplarının görevlendirilmesi gibi.

Fakat hemen belirtmelidir ki, toplumsal sorun ve olguların nedenlerini araştırırken karşılaşılabilecek en büyük güçlük, sorunun yada olgunun nedenleri olarak görülebilecek- bu olası nedenler, daha önce işaret ettiğimiz gibi, ya spekülasyon ile ileri sürülmüş yada tanımlayıcı araştırmaların sonuçlarından elde edilmiş olabilirler- etmenler arasında nedensellik bağının sınanmasında mantık yanılgılarına düşmekten kaçınmaktır. Bu tür yanılgılara düşmemek için de **nedensellik bağı** ile ilgili temel bilgilere sahip olmak gerekir.

II. NEDENSELLİK BAĞI VE SINANMASI

Toplumsal olaylar arasında nedensellik bağının olması bazı zorunlu koşulları gerektirir. Bunlar :

1. **Gerekli Koşul :** İki olgu yada değişken arasında bir nedensellik bağının olması, herşeyden önce, iki olgunun birlikte varlık kazanmış olmasına bağlıdır. Buna örnek vermek gerekirse, «Y hiçbir zaman olmaz... eğer... X olmazsa» ilişkisini gösterebiliriz.

2. **Yeterlilik Koşulu :** İki olgunun arasında bir nedensellik bağının olması bu iki olgu arasında birlikte varlık kazanmanın bir kereye, iki kereye değil, fakat her zaman tekrarlanabilecek bütün «kerelere» özgü bir bağlılık olmasını gerektirir. Olgular arasındaki bağıntı **tesadüfî** ise, olguların birlikte varlık kazanmaları bir koşul değil, bazan olan, bazan da olmayan bir rastlantı sayılmalıdır. Buna örnek vermek gerekirse, «her ne zaman Y olgusu olursa **dai-**ma X olgusu da oluyor» ilişkisini gösterebiliriz. Açıkca, örneğin;

Devamlı içki içen biri olduğundan ... .. (X olgusu)	[Aynı adam] alkolik biri olmuştur. (Y olgusu)
---	---

3. Katkıcı Koşul : İki olgu arasında nedensellik bağının olması şansını arttıran bir ilişki daha vardır. Bu ilişkinin varlığına «katkıcı koşul» denilmektedir : «X olgusunun varlığı ... Y olgusunun olması şansını arttırır.» Buna şu açık örnek verilebilir :

Babası olmayan çocuklar ... .. (X olgusu)	Psikolojik yönden anormal oluyorlar (Y olgusu)
---	--

Burada gözden kaçırılmaması gereken, bu ilişkinin zorunlu bir nedensellik bağına işaret olmadığıdır. Böyle bir tesbit varsa, bu, nedensellik bağının olmasını ispatlayabilecek diğer ilişkileri -koşulları?aramak için bize cesaret verebilir, fakat nedenleyici değişkeni göstermez.

4. Koşula Bağlı Koşul : İki olgu arasında nedensellik bağının olması bazan bu iki olgudan birinin diğerinin nedeni olmasını gerektiren bir başka olgunun varlığına dayanabilir. Buna örnek vermek gerekirse, «X olgusu... Y olgusunun nedeni olabilir... **eğer** A olgusu varsa ve X olgusunu Y olgusunu yaratma yönünde etkiliyorsa» ilişkisini gösterebiliriz. Bu ilişkinin açık örneğini verelim:

Babası olmayan çocuklar ... .. (X olgusu)	İçkiye alışıyorlar. (Y olgusu)
--	-----------------------------------

Fakat, bütün babası olmayan çocuklar içkiye alışmıyor. Bu tesbitten sonra, babasız çocuklar içinden içkiye alışanlar üzerinde «koşula bağlı koşul'u» bulmak için daha derinlemesine araştırma yaparız. Ve şu sonuca varırız :

Babası olmayan çocuklar (X olgusu)	eğer içki düşkünü kişilerden kurulu kom- şu çevresinde yetiş- mekte iseler (A olgusu)	İçkiye alışıyorlar. (Y olgusu)
---------------------------------------	--	-----------------------------------

5. Değiştirici Koşul : Toplumsal olgular arasında nedensellik bağının olduğu bazan da bir değiştirici koşul ile ortaya konulabilir. Bu koşul, «koşula bağlı koşul» ilişkinin etkilerinin niteliğini değiştirir. Buna örnek verelim :

- a. Babası olmayan çocuklar ... .. İçki içme alışkanlığı kazanıyorlar

Bu «katkıcı koşul» idi.

- b. Babası olmayan... Komşu çevresi kötü çocuklar... İçki içme alışkanlığı kazanıyorlar

Bu, «koşula bağlı koşul» ilişkisi idi.

c. Fakat araştırmalar **babası olan çocukların** da... kötü komşu çevresinde yetiştikleri takdirde ... içki içme alışkanlığı kazandıklarını tesbit etmişlerse, açıklayıcı bir araştırma ile bunun nedenini ortaya çıkarabiliriz. **Ve bu durumda;**

Babasına karşıtlık (hostility) duyan ... çocuklar	Kötü bir komşu çevresinde yaşıyorlarsa	İçki içme alışkanlığı kazanıyorlar
---	---	------------------------------------

...yebiliriz.

Buradaki **değiştirici koşul**; yani «çocuğun babasına karşıtlık duyması» babasız çocuklar için etken olduğu sanılan «kötü komşu çevresinde yetişme» koşulunun etkisini değiştirmekte; kötü komşu çevresinde yaşamamanın sadece babasız çocukları değil, fakat babası olan ve babasına karşıtlık duyan çocuklar üzerinde de «içki alışkanlığı kazanma» olgusu yönünde etkide bulunmasına sebep olmaktadır.

Toplumsal sorun ve olguların nedenlerini araştırırken, değiştirici koşul etkenini araştırmanın büyük önem taşıdığını belirtmek gerekir. Örneğin, kitle haberleşme araçlarının kırsal nüfus üzerindeki etkileme derecesini ve bunun nelere bağlı olduğunu araştırırken, basit bir köy insanının, biz kendisine «erişebilmiş» bile olsak, bizim **mesajımızdan** ne yönde etkileneceğini belirlememizi sağlayacak faktörleri ancak bu yolla araştırmak gereğini duyabiliriz. Değiştirici koşul sorununu unutursak, kırsal nüfusun kitle haberleşme araçlarından etkilenme biçimlerini araştırırken bunu yapmazsak anlamlı bulgular elde edemeyiz. Buna bir açık örnek verelim :

Köy insanı köydeki Olumsuz yaşam ko- «Kaderci» felsefeden gelenekçi «varlıklıla- şulları karşısında ör- ve «uyumculuktan» rın ekonomik ve si- gütsüz ise ... .. çıkışı öneren mesaj- ları algılar fakat yasal nüfuzu altında ... .. davranışlarını değiş- tirmez.

Kırsal nüfusun modernleştirilmesi için çeşitli programlar düzenleyen uzmanların veya bu programları uygulamak isteyen merkezî yönetimin bu programları başarı ile uygulayabilmesi, kırsal nüfusun gündelik hayatındaki «değiştirici koşulların» bilinmesine ve bunlara karşı cephe alınmasına sıkı sıkıya bağlıdır. Yenilikçi her davranış kırsal nüfusa bir «bildirişim» mesajı olarak iletilmek zorunda olduğundan, böyle bir programla ilgili her kuruluşun işe başlamadan önce kırsal nüfus içindeki **geleneksel kitle haberleşmesi şebekesinin** nasıl işlediğini; değiştirici koşulların ardında hangi toplumsal etmenlerin bulunduğunu saptaması bir önkoşul sayılmalıdır.

6. Birlikte Değişim Koşulu : İki olgu arasındaki nedensellik bağının sınanmasında izlenecek bir yol da, olgular arasında **birlikte değişimin** varlığını sınamaktır. Bunun için de, belirli bir olgunun katkıcı koşullarını [etmenlerini] arayarak, incelenen olgu ile birlikte oluşan ve incelenen olgu oluşmadıkça kendisi de oluşmayan olguları ararız. Pratikte bunun için önce, elimizdeki olgunun katkıcı koşullarının neler olabileceğini düşünürüz. Bu noktada, ilgili konuda daha önce yapılmış araştırmaların bulgularından yararlanabiliriz. Olası nedenleri bir düzene sokarız. Daha sonra bir hipotez kurar ve;

Y olgusu..... A, ...B,... C,... ve ...X'li olgular dizisinde mi, yoksa,

Y olgusu ..... A, ...B, ... C, ... ve ...N'li olgular dizisinde mi daha sık oluşuyor,

sınamasını yaparız.

Eğer, Y olgusunun A,... B,... C,... ve diğer bütün öğeleri aynı olan dizilerden, sadece, içinde X olgusunun de yer aldığı bir dizi içinde oluştuğunu saptarsak, o zaman, diğer bütün etmenler değişmediği hâlde X etmeninin olması [olmaması] Y etmeninin de olmasını [olmamasını] belirliyor diyebiliriz.

Buraya kadar «nedensellik bağı» ile ilgili olarak belirttiğimiz bilgiler de, olgular arasında nedensellik bağı saptamamız için

yeterli değildir. Çünkü, buraya kadar ki bilgilerimiz, çoğu defa, ancak, iki olgu arasındaki bağıntıyı vermekte, fakat bağıntılı iki olgunun hangisinin neden [ilgili nedensellik bağı içinde bağımsız değişken] hangisinin sonuç [bağımlı değişken] olduğunu kestirmemize yetmemektedir. Buraya kadarki bilgilerimizin noksanı, olgular arasındaki bağıntı ile bulduğumuz **birlikte değişim** veya **birlikte oluşum** ilişkisinde zaman bakımından öngelme etmeni ile ilgilidir. Nedensellik bağıntıyı saptamamızda önemli olan bu sorun üzerinde de kısaca durmamız yararlı olacaktır.

7. Değişkenlerin Zaman Düzeni : Bir olgunun bir başka olguya neden olması, buraya kadar belirttiğimiz «birlikte oluşma» koşulunun varlığından başka, sözkonusu olgunun öteki olgunun oluşmasına öngelmesine bağlıdır. Öngelme bir olgunun nedeni olan olgu için şart olduğu gibi bir olgunun nedeni olan olgu üzerinde katkıcı, değiştirici ve koşula bağlı koşul ilişkilerinde görülen diğer yan-olgular için de şarttır. Buna örnek verelim :

- a. Basit bir tespitle «ahlâkın bozulması» olgusu ile «intiharların artması» olgusu arasında kendimize göre bir nedensellik bağı bulmuşsak, bulgumuzun bilimsel olması için, öncelik bakımından «ahlâkın bozulması» olgusunun durumunu bu sonuca uygun olarak gözlemlememiz şarttır. Yani;

Ahlâk bozuluyor	İntiharlar artıyor.
(X olgusu)	(Y olgusu)

Tesbit : Önce «ahlâk bozulması» olgusu görülmüş, sonra da «intiharlarda artış» tesbit edilmiştir.

- b. Olgular arasındaki nedensellik bağıntısının araştırılmasında bu tür basit düşünce tarzı yeterli olmaz. Bilimsel düşünebilmemiz için, «intiharların artışına» etki eden «ahlâk bozulmasını» da etkileyen değişkenlerin olup olmadığını sınınamamız gerekir. O zaman;

Ekonomik koşullar-	Ahlâkın	İntiharların
da kötüleşme	bozulması	artması

bağıntısını ararız.

Burada da bilimsel bir düşünce ile nedensellik bağıntıyı bulabilmemiz için, «intiharların artması» olgusunun görünüşteki nedeni olan «ahlâkın bozulması» değişkeninin daha önce olması, ayrıca, gerçek neden olan «ekonomik koşullarda kötüleşme» değişkeninin

bu iki değişkenden de önce oluşması ve bunun, tarafımızdan tespit edilmesi gerekir.

Kısacası, hiçbir değişken, kendisinden önce oluşan bir değişkene neden olamaz.

Nedensellik bağının saptanmasında önemli bir sorun olan «değişkenlerin zaman düzeni» ile ilgili bir nokta daha vardır: değişkenlerin simetrik oluşum içinde bulunması. Bunu da kısaca belirtmemiz yararlı olacaktır.

8. Değişkenlerin Simetrik Oluşum İçinde Bulunması: Bazı durumlarda aralarında nedensellik bağı bulunan olgular birlikte oluşabilir, yada birlikte gelişebilirler. Bu durumdaki iki olgudan hangisinin neden, hangisinin sonuç olduğunu bulmak için, bu iki olgunun birlikte oluşmadıklarını farzederek olguların oluşum sıralarını araştırmamız gerekir. Buna şu örneği verebiliriz:

A — Bir grup içindeki bireyin itibar düzeyi [rank] (*) ne kadar yükselirse bu bireyin grup norm'larına uyma olasılığı da o kadar yükselir [yükselmektedir].

B — Bu ikinci tesbitte ise şu sonuç bulunmuştur.

«Grup içindeki bireyin eylemleri grup norm'larına ne kadar uygun olursa bu bireyin grup içindeki itibar düzeyi de o kadar yüksek olmaktadır.

Sosyolojiden ve sosyal psikolojiden bildiğimiz bu simetrik oluşumun içinde yeralan değişkenlerden hangisinin neden olduğunu anlamak için, bu olguları oluşumunu tamamlamış bir grup, bir

---

(*) Buradaki «itibar düzeyi» terimi ile «rank» teriminin tam karşılanmadığını belirtelim. Ancak, «rütbe» ile de karşılanmayan bu terim için şimdilik «itibar düzeyi» diyoruz. «İtibar düzeyi» grup içindeki üyelerin içlerinden birine karşı hiçbir «resmî» zorunluluk olmaksızın gösterdikleri itibarı da kapsıyor. Oysa, grup üyelerinin içlerinden birine gösterdikleri «itibarın» iki çeşit olduğunu bilmemiz de önemlidir. Eğer grup üyeleri grubun «resmî» kuruluşu içinde belirli ve resmî bir yeri olan bir üyeye sırf bu resmî yerinden dolayı bir itibar gösteriyorlarsa bireyin bu durumda elde ettiği itibara «rank;» eğer grup üyeleri içlerinden birine bu bireyin «resmî» görev ve yerinden dolayı değil de «informal» ilişkilerinde olumlu saydıkları için itibar ediyorlarsa bu ikinci durumda bireyin elde ettiği itibara «estimation» denilmektedir. Bunların birincisini «mertebe» ve ikincisini de «itibar» olarak anlamak gerekir.

Burada «grup» ile ilgili bu ayrıntıya girmeyi gerekli görmedik.

sistem veya bir toplum biçimi içinde değil, fakat oluşum hâlindeki bir sosyal sistem, bir grup veya bir belirli biçimdeki toplum çerçevesinde araştırma yapmamız gerekir. Bu yolla, oluşum hâlindeki bir grup veya sosyal sistemde önce hiçbir itibar düzeyi farklılaşması olmaksızın grup içindeki belirli eylemleri düzenleyen norm'ların meydana geldiğini; bu norm'lara en çok uyan ve uyabilenlere daha yüksek itibar atfedildiği; en sonra da, yüksek itibar düzeyine [rank] erişen bireyin grup dinamiğini korumak için grup üyelerinin karşılıklı eylemlerini düzenleyen norm'lara uymakta daha dikkatli ve özenli olduklarını görebiliriz.

Buraya kadar iki olgu arasında nedensellik bağının saptanması için üç ögenin bulunması gerektiğini belirttik: **birlikte değişim, zaman düzeni, ve diğer etmenlerin olası etkileri.** Ancak, uygulamada olgular arasında nedensellik bağının araştırılması için gereken «araştırma planlaması» üzerinde durmadık. Örneğin, «satışın artması paketleme servisinin düzeltilmesine bağlıdır» şeklindeki bir hipotezi belirli bir mağazada bunu uygulayarak sınamak olanağı bulabildiğimiz halde, «belirli bir A tarzı çocuk bakımı çocukların kişiliklerini etkilemektedir» şeklindeki bir hipotezi sınamak olanağı bulmamız güçtür. Bunun için, belirli bir sayıda yeni doğan çocuğu almamız, bunları belirli bir tarzda çocuk yetiştiren bir kreşe vermemiz ve yıllarca bekleyerek çocukların kişiliklerinin oluşumuna söz konusu kreşin belirli çocuk yetiştirme tarzının etkilerini incelememiz, elimizdeki zaman'ın kıtlığı nedeniyle, düşünülemez. Bu ve buna benzer güçlükleri gidermemiz için, toplumsal olgularla uğraşmakta olmamız ve bir fizikçinin laboratuvar deneyleri gibi deneyimizi kendi irademizle tekrar ve tekrar kurgulama olanağına da sahip olmamamız nedeniyle, hipotezimizin sınanmasında toplumsal bilimlerde kullanılan bazı araştırma planlaması [design] tekniklerinden yararlanmamız gerekecektir. Bunları bazı örnekler vererek daha yakından görmemiz açıklayıcı olacaktır.

III. TOPLUMSAL SORUNLARDA BİR HİPOTEZİN SINANMASI İÇİN KULLANILABİLECEK ARAŞTIRMA PLANLAMASI ÖRNEKLERİ

Toplumsal sorun ve olguların incelenmesinde ele alınan değişkenler arasında nedensellik bağı aranırken başvurabileceğimiz en basit planlama tekniği, hipotezimizde «neden» olduğunu ileri sürdüğümüz etmen ile bu etmenin etkide bulunmakta olduğu «nüfus»

içinden, herikisi de «nüfusun» bütün özelliklerine ve bunların «nüfus» içindeki ağırlıkları oranında sahip iki ayrı «örnek» almak ve bunlardan birini «kontrol grubu» olarak kullanmaktır.

Örneğin, toplum içinde yeralan insanların belirli bir özelliğinin - belirli bir davranış, belirli bir inanç, belirli bir pratik, vb. - nedeninin «A» olduğunu ileri sürüyorsak önce, örnekleme ile «nüfus» içinden iki grup teşkil ederiz. Bu grupların herikisi de ileri sürdüğümüz nedenleyici değişkenin olası etkilerinin biçimlendireceği değerler ile ilgili bir tutum ölçme işleminden geçirilir. Buna, hipotezimizdeki **değişkene tâbi tutulma öncesindeki durumun saptanması** diyebiliriz. Sonra, gruplardan birisi ileri sürdüğümüz değişkene tâbi tutulur. Örneğin, belirli bir muhteva ile yazılmış bir makâle okutulur, veya belirli bir süre radyo eğitim programları dinletilir. Diğer grup ise bu süre içinde bu değişkene tâbi tutulmaz. Daha sonra, heriki grubun nedenleyici değişkenin etkilemesini beklediğimiz konudaki tutumları yeniden ölçülür. Buna «sonra ölçümü» diyebiliriz. Eğer, ileri sürdüğümüz gibi nedenleyici değişkene tabî tuttuğumuz grup üyelerinin tutumlarında bir değişme olmuş [yani; önce ve sonra tutum ölçülmesinde ilgili konuda bir değişme kaydedilmiş], fakat buna karşılık kontrol grubunun önce ve sonra tutum ölçümlerinde bir değişiklik kaydedilmemiş ise hipotezimiz doğrulanmış sayılabilir. *

Bu araştırma planlamasında ne yapmış olduğumuzu daha ayrıntılı olarak görmemiz yararlı olacaktır. Kısaca, hipotezimizdeki değişkenin nedenleyici değişken olduğunu göstermek için; (a) nedenleyici değişken ile bağımlı değişkenin birlikte değişip değişmediklerini; (b) bağımlı değişkenin gösterdiği değişimin nedenleyici değişkenden sonra olduğunu; (c) bağımlı değişken üzerinde, hipotezimizdeki nedenleyici değişkenden başka belirleyici faktörlerin etkide bulunup bulunmadıklarını sınıadığımız bu araştırmada, bu üç konuda şunları yapmış oluyoruz :

(*) Burada çok basit olarak ele aldığımız bu planlamada çok önemli bazı sorunlarla karşılaşacağımızı belirtelim. Örneğin, olası değişkene tâbi tutma süresi uzun bir süre olursa, bu durumda önceden düşünemeyeceğimiz bir başka değişken daha işe karışabilir ve, kontrol grubu üzerinde etki yapmayıp, sınıanan grubun aldığı mesajların etkisi ile birleşerek hipotezimizde düşünmediğimiz yönde bir etkide bulunabilir. Bunları ilerde belirtmeye çalışacağız. Şimdilik adlarını vermekle yetinelim: **olgunlaştırıcı etmenler** ve **değiştirici etmenler** [maturational factors; alternative factors].

a. **Birlikte değişimin anlaşılması için** : yukarda belirttiğimiz gibi nüfusun içinden iki örnek grubu alıp birini değişkene tâbi tutarak ve önce ve sonra tutum ölçmeleri ile bu gruplar arasında bir farklılık olup olmadığını sınavarak, hipotezde neden olarak ileri sürülen değişkenle birlikte değişim geçiren değişkenin gerçekten nedenleyici değişkenle **birlikte** değiştiğini ortaya koymuş oluruz.

İkincisi, hipotezimizde nedenleyici değişken olarak ileri sürülen değişkene tâbi tutulmakta olanlardan [televizyonlu bir aile çevresinde doğup bugün belli yaşa gelen çocuklardan] bir grup almak, bunun karşısında ise, televizyonsuz bir ailede doğan ve hiç televizyon almaksızın aynı yaşa kadar aynı çevrede yaşamış bulunan aynı durumdaki çocuklardan bir grup koymaktır. Bu durumda, televizyonlu bir aile çevresinde büyüme [hipotezimizdeki nedensel değişken] etmeni dışında bütün diğer etmenlerce eşitlenmiş bulunan bu iki grubun bizim araştırma yapacağımız gündeki son durumu tesbit edilir. Hangi gruptaki çocukların ortalama zekâ yaşı büyükse, ona göre «televizyon seyretmek çocuklardaki zekâ yaşı farklılaşmasının nedenidir» sonucuna varılabilir.

c. **Bağımlı değişkenin niteliğine etki eden diğer etmenlerin olup olmadığını sınamak için** : Olgular arasında üçüncü türden delilleri sınamak için [şartlandırıcı yada olgunlaştırıcı etmenler] çeşitli etmenler üzerinde durmamız gerekir. Aksi takdirde, inceleyeceğimiz olgu üzerinde hipotezimizdeki nedensel değişkenin yaratacağı etkinin gerçekten bu bağımsız değişken tarafından yaratılmış olup olmadığını ortaya koymayız. Bu etmenlerden bazıları geçmişte oluşumunu tamamlamış olgulardır. Bazıları, inceleme konusu olgunun ve deneme grubunun sürekli ve devamlı özellikleridir. Bazıları, deneme grubunun hipotezdeki değişkene tâbi tutulması esnasında oluşmaya başlamış ve bizim deneme grubu üzerine etkide bulunmaktan tecrit edemediğimiz veya etmeyi hatırlayamadığımız olgulardır. Diğer bazıları ise deneme grubunu hipotezimizdeki nedensel değişkene tâbi tuttuğumuz esnada işe karışan ve hipotezimizdeki bağımsız değişkenin yaratacağı etkileri [sonuçları] **olgunlaştırıcı** veya **değiştirici** etmenlerdir. Ve son olarak diğer bazıları ise, araştırmamızın başlangıcında deneme grubu ile kontrol gurubunu eşlediğimiz esnada, bu işlemimizin [tutum ölçme işlemimizin] bizzat kendisinin oluşturacağı etmenlerdir.

Bu bakımdan, araştırmanın planlanmasında o şekilde davranmamız gerekir ki, uygulamamızın sonucunda gerçekten hipotemiz-

deki nedensel değişkenden başka faktörler için içine karışmış olmasınlar. Bunu nasıl yaparız? Uygulamalı bazı örneklerle bunu açıklayalım :

Birincisi : Deneme grubu üzerinde, araştırma başlangıcı öncesi; yani, geçmişte oluşumunu tamamlamış bir olgunun farkedemeyeceğimiz etkilerini tecrit etmek için yapacağımız iş çok basittir. Yukarda belirttiğimiz önce-ölçme işlemi ile deneme grubu ve kontrol grubu eşlendiğinde, heriki grup da bizim kestiremediğimiz bu tür değişkenlerden aynı şekilde etkileneceği için deneme grubunda bağımsız değişkene tâbi tutulmak yüzünden oluşan farklılaşmaların sadece bizim hipotemizdeki bağımsız değişkenden ileri geldiğini söyleyebiliriz.

İkincisi : Deneme grubunu hipotezimizde ileri sürdüğümüz nedensel değişkene tâbi tuttuğumuz esnada oluşan fakat farkedemediğimiz etmenlerin tecrit edilmesi için ise şu planı yapabiliriz :

Hipotezimizin «öğretmenin yanısıra televizyon eğitim programlarından da yararlanabilen bir sınıfta okuyan öğrenciler sadece öğretmen ile öğretim yapılan ve televizyondan yararlanamayan sınıftaki öğrencilerden daha başarılı oluyorlar» şeklinde olduğunu kabul edelim. Burada «başarılı olmak» değişkeni bağımlı değişken buna karşılık hipotezimizdeki televizyondan yararlanmak [televizyon] değişkeni ise hipotemize göre bağımsız değişkendir.

Nedensel değişken olarak ileri sürdüğümüz televizyondan yararlanmanın yanısıra başka faktörlerin de etkisi olup olmadığını düşünmek gerektiğini hatırlayarak, bu başka faktörlerin etkisini tecritlemek için — örneğin, televizyonun yanısıra, televizyonlu sınıftaki öğretmenin televizyonsuz sınıftakinden daha iyi öğretmen olabilmesi ve farklılığın da televizyondan yararlanmak veya yararlanmamaktan değil, öğretmenin kalitesinden ileri gelebilme olasılığını etkisiz kılmak için— önce diğer bütün nitelikleri aynı olan fakat birinci ikilisi iyi öğretmende ve kötü öğretmende; ikinci ikilisi ise televizyonlu ve televizyonsuz sınıflarda okuyan aynı sınıf düzeyinden dört adet öğrenci grubu örnekleriz.

Bunların içinde, önce, öğretmeni iyi olanların başarısı ile öğretmenleri iyi olmayan sınıfın ortalama başarısı arasındaki farkı buluruz. Diyelim bu «N₁» olsun.

Sonra, televizyonlu sınıfta okuyan öğrencilerin başarısı ile televizyonsuz sınıfta okuyan öğrencilerden aldığımız örneğin başarısı arasındaki farkı buluruz. Diyelim ki, bu da «N₂» olsun.

Eğer, $N_1 > N_2$ sonucunu bulmuşsak, o zaman öğrencilerin başarılı olup olmamalarını belirleyen faktörün sınıflarda televizyonun olup olmaması değil, fakat öğretmenin kalitesinin olduğunu ileri sürebiliriz.

Eğer, bunun tersine $N_2 > N_1$ ise, ozaman da, öğrencilerin başarılı olup olmamalarını belirleyen asıl faktör [televizyonlu bir sınıfta da öğretmenin kaliteli olması bu başarıya etkide bulunacaktır, fakat asıl önemli etken televizyondan yararlanma olanağının bulunup bulunmaması olacaktır] televizyon değişkenidir deriz.

Üçüncüsü : Olgunlaştırıcı ve geliştirici faktörlerin dikkatimizden kaçan ve gerçek nedeni araştırırken yanılmamıza yolaçan etkilerini tecrit etmek için bağımsız değişkenin etkilediğini ileri sürdüğümüz nüfus içinden iki örnek alırız. Bu iki örnekten birinde hipotezimizde nedenleyici olduğunu ileri sürdüğümüz bağımsız değişkeni sınavıp diğerinde sınamadığımız esnada bu faktörler heriki örneğe de etkide bulunacağı; yani, bu etkiler karşısında heriki örnek de eşitlenmiş olacağı için, sonucun hipotezimizdeki bağımsız değişkenin eseri olduğunu göstermiş sayılabiliriz.

Olgunlaştırıcı faktörün etkilerini tecritlemek için daha karmaşık planlamalar yapmak zorunda kaldığımız da olur. Örneğin, Türkiyenin bir dış ülke ile ilişkilerinin önemli olaylarla etkilenmeye başladığı bir dönemde Türk halkının böyle bir ülkeye karşı tutumunu elealarak bu tutumun «iyileştirilmesi» için basının belirli bir yayın politikası izlemesini gerekli ve yararlı buluyor olsak, bu durumda şunları yapmamız gerekecektir :

a. Sözkonusu ülkeye karşı halkın tutumunu iyileştireceğini ileri sürdüğümüz nitelikteki yayın politikasını uygulamaya başladığımız gazetelerin normal okuyucularından örnekler alırız.

b. Bu örneklerin yeni yayın politikasını uygulamaya başlamamızdan önceki durumda ilgili ülkeye karşı mevcut tutumlarını ölçer; önce-durumunu tesbit ederiz.

c. Bu gazetelerin okuyucularından aldığımız birinci gruba yeni yayın politikasına göre yayınlanan gazeteleri okuturuz.

d. İkinci gruba ise yeni yayın politikasının uygulanmaya başlamasından sonraki gazeteleri okutmamız.

e. Belirli bir süre sonra, başlangıçta eşitlenen bu iki gruptan yeni yayın politikasından etkilenenlerin sonra-durumlarını tes-

bit ederiz ve bu amaçla ilgili ülkeye karşı tutumlarını yeniden ölçeriz.

f. Yeni yayın politikasının uygulandığı dönem içinde, ilgili ülkenin bizim ülkemize karşı olan tutumunda, verdiği yardımlarda, bize düşman olan bir ülkeye karşı tutumunda, bizim bir milli davamızda izlediği siyasette değişiklikler olabileceğini ve bu değişikliklerin hem birinci, hem de ikinci grupları etkileyebileceğini düşünürüz.

g. Bu durumda, bütün bu yeni olguların etkilerinin yanısıra, sadece basındaki yayın politikasının değişiminin etkilerini saptayabilmek için, hem kontrol grubunun hem deney grubunun, gerek se araştırmanın başlangıcında ve gerekse araştırmanın sonunda, tutumlarını ölçerek eşitleriz. Ve;

aa) Eğer kontrol grubunun önce-durumu ile sonra, durumu arasın da önemli bir fark yoksa, deney grubunun tutumundaki değişikliğin yayın politikası değişkeninin net etkisi olduğunu,

bb) Eğer kontrol grubunun ilgili ülkeye karşı önce-durumundaki tutumu sonra-durumundaki tutumundan farklı ise [bu fark lehte de olabilir aleyhte de] ozaman, deney grubundaki farktan kontrol grubundaki farkı çıkararak bulacağımız farkın, deney grubunda yeni yayın politikasının yaratmış olduğu net değişim olduğunu ileri sürebiliriz. Böylece, yeni yayın politikasının sonunda deney grubundaki tutum değişiminin oluşumunda ilgili ülkenin bize yeni yardımlarda bulunması, bizim millî bir davamızda bize yakınlık göstermesi vb., gibi faktörlerin dışında, salt yeni yayın politikasının ne denli etkide bulunabileceğini saptamış oluruz.

Dördüncüsü : Araştırmanın uygulanması sırasında, sınanan nedensel değişkenle aynı anda etkide bulunabilecek ölçme veya sınama işleminin kendi etkilerini tecrit etmek için de tedbir almamız gerekir. Çünkü bu durumda denekler veya örnekleme girenler kendileri üzerinde bir deneme veya araştırma yapılmasından dolayı şu veya bu yönde bazı düşüncelere kapılabilirler. Bu düşüncelerinden dolayı da, eğer bu düşüncelere kapılmasalardı verecekleri yanıtlardan daha değişik yanıtlar verebilirler. Bu alanda iki etki sözkonusu olabilir; (a) Örnekleme giren kişilerin kendilerini «kobay» gibi hissetmeleri; (b) aynı kişilerin sanki bir «sınav» veriyormuş duygusuna kapılarak bizim üzerimizde «iyi inti-

ba» bırakmak arzusuna kapılmaları. Bunların herikisi de deneklerin gerçek hayatlarında yaşarken aynı olgulara verecekleri yanıtlardan çok farklı yanıtlar vermelerine yolaçar.

Kurgulamayla ilgili sorumluluk : Bir araştırmanın uygulanmasında kurgulamanın [design] yüklendiği rol çok önemlidir. Planlama; yani araştırmanın kurgulanması hipotezimizde öngörülen bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki neden-sonuç ilişkisini sınamamız sırasında hipotezimizdeki nedensellik ilişkisinin doğrulanabilmesi için gerekli olan, hipotezimizdeki bağımsız değişken dışındaki bütün «müdahil değişkenlerin» etkilerinin tecrit edilmesini; yani ya bu etkilerin hiç olmamasını yada oluşmasını önleyemediğimiz etkilerin mahiyet ve miktarını bilerek sonucumuzu net olarak tayin edebilmemizi sağlarlar.

Bir başka deyişle, araştırmayı bizzat yapacak kimseler olmak durumunda kaldığımız veya gazetemizde haber yapmak için elimizdeki hazır bir araştırmayı değerlendirmek durumunda olduğumuzda araştırmanın planlanması ile ilgili bu bilgilere sahipsek, yaptığımız veya kullandığımız araştırmanın; (a) denek grubunun ve kontrol grubunun seçilmesinde; (b) bağımlı değişkendeki değişimin ölçülmesi için seçilmiş bulunan zamanın tayininde; (c) kontrol grubunun iyi kullanılıp kullanılmadığında; (d) sadece hipotezde ileri sürülmüş bulunan nedensel faktörün değil, fakat diğer bütün olası «müdahil faktörlerin» hesaba katılıp katılmamasında bilimsel tarafsızlığın ve kusursuzluğun dışına çıkılıp çıkılmadığı hakkında bazı önemli ipuçları elde edebiliriz. Bu ise, örneğin, bir gazeteci olarak kamu oyuna aktaracağımız belirli bir araştırma ile tarafsız bir haber verme görevi mi ifa edeceğimizi, yoksa bilerek veya bilmeyerek [yani metodoloji konusundaki bilgisizliğimiz sebebiyle] belirli bir çevrenin çıkarlarına mı hizmet etmiş olacağımızı anlamamızı; kısacası geri kalmış bir ülkenin gazetecisi olarak kendi «aydın olma sorumluluğumuzla» başbaşa kalmamızı sağlayacaktır.

IV. ÖRNEKLEME İLE İLGİLİ SORUNLAR

Toplumsal bir olgunun nedenini araştırırken kurduğumuz bir hipotezde bağımsız değişkeni sınarken, bu değişkenin etkilemekte olduğu bütün bir «nüfus» üzerinde araştırma yapmamızın zamanca, paraca ve elemanca güç olduğunu belirtmiştik. Örnekleme işlemi işte bu güçlüğü gidermek için gerekmektedir. Fakat hemen belirtilmelidir ki, örneğin 1 milyon 130 bin olan «A» programının

dinleyicileri yerine 3 bin 442 adet örnek aldığımızda esas «nüfusun» iyi temsil edilip edilmediğini de sınımamız gerekir. Bunun için de, esas «nüfusu» temsil etmek üzere alınacak örneğin yeter büyüklükte olması, ayrıca, esas «nüfusun» bütün özelliklerini bu özelliklerin ağırlıkları oranında taşıması da gerekir. Bunlar olmazsa, örneğimizin «olasılık düzeyi» düşük olacak diğer bir deyişle, «yanlışlık uç noktası» veya «gerçeğe uygunluk sınırı» iyi hesaplanmamış olacaktır.

Örneğin yeter büyüklükte olması sağlandıktan sonra, esas «nüfus» içindeki farklı öğelerin hesaba katılması [inclusion of diverse elements] sağlanmalıdır. Bunun için de örnekleme teşkil edilirken «kota örnekleme» ve «kademelendirilmiş örnekleme» tekniklerinden yararlanırız. Fakat bunlardan söz etmeden önce, örnekleme çeşitleri üzerinde durmamız yararlı olacaktır: Örnekleme çeşitleri iki ana başlık altında toplanabilirler: (a) olasılıkçı örnekleme; (b) olasılıkçı-olmayan örnekleme. Birinci türe giren örnekleme türlerinde esas nüfusun bütün özellikleri yansıtılır. İkinci türlerde ise nüfusun her öğesinin örneğe alınması gerekmez. Bu tür örnekleme türlerinin iyi tarafı kolay yapılması ve değişik koşullara daha uygun olmalarıdır. Kezâ ucuz olmalarıdır.

İlerde biraz daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, bu iki ana türün alt-türleri ise şunlardır:

1. Olasılıkçı-örneklemenin alttürleri :

- a) basit tesadüfî örnekleme (simple random sampling),
- b) Kademelendirilmiş tesadüfî örnekleme (stratified random sample),
- c) Küme örnekleme (cluster sampling),

2. Olasılıkçı olmayan örneklemenin (non-probability sampling) alttürleri :

- a) Rastgele [kazaen] alınan örnek (accidental sampling),
- b) Kota örnekleme,
- c) Amaçlı örnekleme (purposive sampling).

OLASILIKÇI-OLMAYAN ÖRNEKLEMELER

Bunlardan, önce, «olasılıkçı-olmayan» türleri görelim.

Rastgele [kazaen]Alınan Örnekleme : Bu örneklemede araştırmacı kendisince yeterli bir büyüklüğe varıncaya kadar karşısına

çıkan ve mülâkatta bulunmayı kabul eden rastgele insanlarla konuşup görüşür ve sonunda kabataslak bir araştırma uygulamış olur. Örneğin, belirli bir sorun hakkında kamu oyunun ne düşündüğünü araştırmak isteyen bir gazeteci sokakta, otobüste, berber dükkanında, sinema kuyruklarında vb., bulduğu kimseleri örnek olarak kullanmış olur.

Kota Örneklemesi : Kota örneklemesi, «temsili örneklemeden» farklı olarak, genel «nüfus» içindeki farklı öğelerin örnekleme içinde yer almasını garanti etmek ve bunu da bu öğelerin «nüfus» içindeki ağırlıklarına uygun bir şekilde yapmak ister. Örneğin, belirli bir yayının kitle üzerindeki etkilerini incelemek istediğimizde bu örnekleme kullanmak zorundayız. Sebebi ise, herşeyden önce, «nüfus» içindeki bireylerden bazılarının kadın, bazılarının erkek olmaları; cinsiyet farkı çatısı altında toplanabilecek birçok farklılıklar yüzünden etkilenmenin erkeklerde ve kadınlarda çok farklı olabilmesidir. Bu durumda, gerçek nüfus içinde kadınların erkeklerle oranı ne ise örnekleme içindeki bu oranının da aynı olması gerekir. Amaç, «nüfusun» aynı olan bir örnek alarak, bunun vereceği sonuçtan sonra esas «nüfus» hakkında bir genelleme yapılmasını sağlamaktır.

Kota örneklemesinin birçok güçlükleri vardır. Örneğin, gerçek «nüfus» içinde kadınlar yüzde 49, erkekler yüzde 51 olduğu için örneklemede her yüz örnekten 49'u kadın, 51'i erkek alındığı hâlde uygulamada mülâkatçılarımızla ilgili nedenlerden ötürü [erişme güçlüğü, adreste bulamama, hatta erişmeye üşenme vb.,] buna uyamamış olabiliriz. Bu durumda-eğer gelen cevapların toplamı fazla küçük olmamışsa— fiili sayıyı nüfus içindeki orana çıkacak şekilde büyütürüz.

Kota örneklemesinin birbaşka güçlüğü, kota teşkilini gerektirecek özelliklerden bazılarının kolay görülür olmasına karşılık [kentin belirli semtinde ikamet etmek, kadın olmak, beyaz olmak vb.,] bazı özelliklerin kolaylıkla görülememesi ve aldanmalara yol açmasıdır [klâsik müziği sevenler, caz sevenler, yüksek öğrenim görmüş olanlar vb.,].

Bunlara dikkat etmediğimiz takdirde, «kota örneklememiz» sadece basit bir «rastgele : kazaen yapılan örnekleme» niteliğinde kalır.

Bazan da, daha ciddi yanlışlıklar yaparız ve bunları anlayabiliriz. Örneğin, genel nüfus içindeki oranlarına uygun olarak

yüzde 49'u kadın ve yüzde 51'i erkek olarak tesbit edilen örneklememiz mülâkatçılar tarafından tam olarak uygulanmış olabilir. Fakat eğer mülâkatçılarımız kadınlarla mülâkatlarını yakın çevrelerinden buldukları kadınlarla yapmışlarsa, veya kentin alış-veriş merkezinde veya sinemaların önlerinde rastladıkları kimselerle, veya aynı yerlerde günün hep aynı saatlarında rastladıkları kimselerle, veya karı-koca şeklinde çift olarak değil de tek başına dolaşan erkek ve kadınlardan seçtikleri kimselerle yapmışlarsa o zaman; (a) kendi yakın çevrelerinde rastladıkları ve gelir düzeyince, tahsilce, beğenice kendilerine benzeyen kimselere; (b) kentin alış veriş merkezinde veya sinema önlerinde yapmışlarsa aynı yerlere gelemeyen fakir, veya çocuğunu evde bırakamayan, veya çalışmak zorunda olan kimselere; (c) karı-koca şeklinde dolaşanlara değil de ısrarla hep yalnız dolaşanlardan seçtikleri kimselerle yapmışlarsa bekârlara, evlenemeyecek kadar yoksul olanlara, veya evlenemeyecek kadar çirkin olan kadınlara bunların genel «nüfus» içindeki ağırlıklarından daha büyük yervermiş olur.

Amaçlı Örnekleme :Bu örneklemenin temelinde esas nüfusun, bizim elimizdeki inceleme konusu ile ilgili özelliği bakımından tam benzeri olan küçük kırımları kullanmak düşüncesi yatar. Örneğin, bir ülkedeki seçimlerin sonuçlarının ne olacağı hakkında bir araştırma yapacağımız zaman, bütün bir ülkenin her tarafındaki seçmenlere örneklememize girme şansı vermek yerine, son üç veya beş seçim döneminde kullandığı oylar genel olarak ülkedeki seçim sonuçlarına uygun çıkmış bulunan bazı küçük seçim bölgelerindeki seçmenlerden örnekleme almayı yararlı görebiliriz. Fakat burada da çok ciddi güçlüklerle karşılaşabiliriz. Örneğin, seçim atmosferinin normal gittiği bir sırada böyle bir örnek aldıktan sonra seçim atmosferi değişince, bu bölgelerin eskiden beri sürdürdükleri «tipik olma» özelliği kalkabilir. Veya, bu bölgelere, geçen üç seçim döneminde getirilmemiş bulunan bazı kamu hizmetleri yeni iktidar tarafından getirilmiş ise aynı bölgelerin bu özelliği değişmiş olabilir.

OLASILIKÇI ÖRNEKLEMELER

Olasılıkçı örneklemelere gelince onları da kısaca şöyle belirtebiliriz :

Basit tesadüfî örnekleme : Olasılıkçı örneklemelerin en basitidir. Bu örnekleme, genel nüfus içinde yeralan birimlerin herbine eşit temsil edilme şansı tanıdığı gibi bu birimlere özgü nite-

liklerin de eşit temsil edilmesine imkân verir. Burada örneklerin tesbitinde genel nüfusun bir listesi yapılır ve bu listeden tamamen tesadüfî olarak bir başlangıç noktası alınır. Daha sonra, bu noktadan itibaren hep aynı sayıda atlama yapılarak, öngörülen sayıda örnek tesbit edilir.

Kademelendirilmiş Tesadüfî Örnekleme : Bu örneklemede ise önce genel nüfus içinde, örneğin yaşa göre, gelire göre, gazete okuyup okumamaya göre, son seçimlerde oy kullanmış olup olmamaya göre; veya, birden daha çok kritere göre olursa, **kadın/erkek olmaya ve yaşı 21'den fazla olmaya, son seçimde oy kullanmış ve aynı zamanda bir sendikanın üyesi olmaya göre, vb.,** çeşitli kademeler tesbit edilir. Daha sonra kadınlardan ayrı, erkeklerden ayrı; veya son seçimde oy kullanan ve sendikalı olanlardan ayrı, son seçimde oy kullanmayan ve sendikalı olmayanlardan ayrı ayrı teşkil edilen kademelerden, aynı yukardaki basit tesadüfî örnekleme yöntemiyle, birer örnek çıkarılır. En sonunda bu iki tabakanın örnekleri birleştirilerek araştırmada kullanılacak esas örnek bulunur.

Bu yolun izlenmesinin sebebi, nüfus içinde tek bir örnek almak yerine, aslında, belirli özelliklere kriterlere] göre kendi içlerinde daha homojen olan tabakalardan örnek alarak gerçeği daha iyi yansıtabilmektir. Açık bir deyişle, kendi içlerinde daha homojen olan tabakalardan örnek alarak, kendi tabakalarındaki «nüfusu» daha yüksek oranda temsil edebilen bu örneklerin birleştirilmesiyle bulunacak nihai örnekle genel nüfusun daha iyi temsil edilmesi amaçlanmış olmaktadır.

Genel nüfusu tabakalara ayırarak, önce iki örnek, daha sonra da bir tek örnek teşkilinin pratik önemi olan bir sebebi daha vardır. Bunu şöyle basit bir örnekle açıklayabiliriz: diyelim ki bir gazetenin personeli üzerinde «profesyonelleşme eğilimleri» araştırması yapmak istiyoruz. Bu durumda gazete kurumunda çalışan muhabirleri, sekreterleri, matbaadaki dizgicileri, sayfa bağlayan mürrettipleri ve nihayet rotatifi kullanan personelle, sayfa kalıbını traşlayan teknisyenleri vb., ayrı tabakalar olarak elealmamız gerekir. Hemen anlaşılacağı gibi, böyle bir işe giriştiğimizde karşımızdaki alt-nüfusların büyüklükleri aynı olmayacaktır. Yüzden fazla muhabire karşılık, yazı işlerinde sekiz veya on tane sekreter bulacağız. Eğer tabakalara ayırmadan düpedüz bir basit tesadüfî örnekleme yöntemiyle örnek alırsak muhabirlerden örneklemeğe girebilenlerin «muhabir» alt-nüfusuna oranı, örnekdeki

muhabirlerin genel olarak muhabir alt-nüfusunu temsil edebilecek büyüklükte olabileceği hâlde, yazı işlerinin sekiz veya on personeli'nden örnek içine girebilecek bir veya iki kişinin bütün yazı işlerindeki personeli temsil etme yeteneği çok düşük olacaktır. Örneğin, alınan bu kişiler yazı işlerinin en yeni, en bilinçsiz kişileri olabilir. Veya bu kişiler «patronun adamı» olabilir. Bunların tutum ve kanaatları, bu nedenle, yazı işlerinin tutum ve kanaatlarını yansıtmıyor sayılamaz.

Bu durumda, genel nüfus içindeki çok küçük alt-nüfuslara ayrı tabakalar gözüyle bakılması; örnek alınırken bu alt-nüfuslardan daha büyük oranlarla örnek alınması hatta bunların örnek içine alınması gerekir. Daha sonra, çeşitli alt-nüfusların farklı oranları basit aritmetik işlemler ile ana nüfustaki gerçek oranlarına uygun hâle getirilir.

Tabakalaştırmanın diğer sebepleri ise, tabakalaştırma yoluyla alınacak alt-nüfus örnekleri ile, elimizdeki araştırma için bir nihai örnek teşkil edip araştırmamızın bu safhasını tamamladıktan sonra, araştırmamızın ardından, ilerde; daha ayrıntılı [ikincil] tahliller için çeşitli kriterlere göre homojenleştirilmiş ve birbirinden ayrılmış nüfuslara sahip olabilmemizdir. Veya böyle bir endişemiz yada düşüncemizin olmaması hâlinde bile, bazan genel nüfus içindeki bazı alt-nüfusların kendi içlerinde çok homojen olması sayesinde, bu alt-nüfuslardan çok küçük sayılarda örnekler almamızın bile ilgili alt-nüfusun temsiline yetmesidir. Bu ise nihai örnekdeki sayısal büyüklüğü azaltarak, zamandan, paradan ve çeşitli yanıltıcı etkilere maruz kalma olasılığından kaçınabilmemizi sağlayacaktır.

Tabakalandırılmış alt-nüfuslara dayanan tesadüfî örnekleme yönteminin kullanılması ile ilgili olarak belirtilmesi gereken en önemli sorun ise, genel nüfus içinde tabakalandırılmaya yetecek farklılıkları gösteren kriterleri tesbit etmenin, çoğu defa, araştırmacı için araştırma faaliyetinin başında hemen hazır bulunabilecek bir bilgi olmamasıdır. Bu nedenle, çoğu defa işe basit tesadüfî örnekleme ile başlanır. Bunun uygulanması sırasında da örneklemeye giren denekler arasındaki farklılıklar anlaşıldıkça, bunları saptayacak kriterlere göre değişik tabakalar oluşturulur. Fakat bu oluşturma, araştırmanın uygulanması sırasında değil, elde edilen data'nın analizi sırasında yapılır.

Küme Örnekleme: Bu yöntem, basit tesadüfî örneklemede veya kademelendirilmiş tesadüfî örneklemede tek kişilik birim-

ler olarak düşünülen nüfusun, belirli özelliklerine [çoğu defa, mekân birliğine] göre birer küme olarak ele alınmasına dayanır.

Örneğin, lise öğrencilerinin herhangi bir sorunla ilgili tutum ve kanaatlarını araştırmak istediğimizde, Ankara il merkezindeki liselerden ve her liseden birinci, ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinden bir genel nüfus düşünüp bu genel nüfustan basit tesadüfî örnekleme yöntemiyle veya tabakalandırılmış tesadüfî örnekleme yöntemiyle örnek çıkardığımız takdirde, bütün liselere gitmemiz, her lisede bütün sınıflara girmemiz, bunun için çok sayıda «makâmdan» izin almamız, daha çok zaman ve ulaşım masrafına katlanmamız gerekir. Oysa, işe başladığımızda lise bir, iki ve üçüncü sınıf öğrencilerini teker teker potansiyel örnekleme birimi olarak ele alacak yerde, Ankara'daki bütün liselerin birinci sınıflarını, ikinci sınıflarını ve üçüncü sınıflarını ayrı ayrı sınıf birimleri olarak ele alıp bunlar üzerinde basit tesadüfî örnekleme yöntemini veya tabaklaştırılmış örnekleme yöntemini uygulayabiliriz. Bu durumda Ankara'daki bütün liselere gitmekle beraber, her lisede bütün birinci sınıflara değil, kaç tane tesbit ettikse —bunların diğerlerini temsil yeteneği olduğu için— o kadarına girmekle işimizi bitirebiliriz. Eğer lise sayısı çoksa, araştırmamız semt farklılıklarının gizleyebileceği diğer etmenlerden etkilenmeyecek kadar genel nitelikte sorunlarla ilgili ise, böyle bir durumda lise öğrencilerini hem sınıf, hem de okul olarak birimleştirebilir ve küme örnekleme yöntemi ile, kentin bazı liselerini ve buralarda da bazı sınıfları örnek almakla işimizi bitirebiliriz.

Bütün bu örnekleme yöntemlerinin değişik kullanım olanakları da vardır: olasılıkçı örnekleme yöntemleri ile olasılıkçı-olmayan örnekleme yöntemlerinin birlikte kullanılması veya olasılıkçı-olmayan örnekleme yöntemlerinin özel kullanımları gibi. Ancak, bunlar üzerinde durmayı gerekli görmüyoruz. Örnekleme yöntemlerini özetledikten sonra, şimdi, araştırma uygulaması ile ilgili bir başka önemli soruna geçebiliriz: soruların hazırlanması.

V. SORULARIN HAZIRLANMASI

Örneklemeye giren bireylerce okunup cevapları kaydedilmek üzere, veya bizim yetiştireceğimiz mülâkatçılar tarafından kullanılmak üzere hazırlanan «soruların» metinlerinin kararlaştırılması metodolojik bakımdan son derece önemli ve güç bir iştir. Aksi takdirde araştırmamız yanlış bulgulara varabilir. Bunun için şu hususlara dikkat etmemiz gerekir:

1. Soru metinleri o şekilde yazılmalıdır ki hitap edeceği örnekleme içindeki bireylerin kafasında sadece ve sadece bizim kastettiğimiz anlama gelmelidir.

2. Sorunun metni o şekilde kaleme alınmalıdır ki herkesi ilgilendirecek veya hiçkimseyi ilgilendirmeyecek bir etkide bulunmasın ve bireylerin yanıtlarında farklılaşmalara olanak hazırlasın; yani, herkes «evet» veya «hayır» demesin; sorunun metni ilgili konuda «evet» diyeceklerle «hayır» diyecekleri birbirinden ayırabilsin.

3. Soru metni o şekilde kaleme alınmalıdır ki, sadece basit zamana dayanılsın ve cümle içinde iki olumsuz kullanılsın; örneğin, «Sizce A ne derece B'dir... çok... orta... az... bilmiyorum» şeklinde olsun, fakat «A'nın B olmadığına inanmıyor musunuz?» şeklinde olmasın.

4. Hipotezimizi sınamak için tek bir soru ile değil, soru kağıdındaki değişik sorulara dayanarak hareket etmeliyiz.

5. Soru metni, soru sorulan bireylerin cevaplama isteklerini harekete geçirebilmelidir.

6. Soru kağıdının baş taraflarında ilgiyi canlandıracak ve örnekleme içine giren bireyin endişe ve kuşkularını giderecek hafif ve genel sorular yerelmalıdır.

7. Soru kağıdımızı ve sorularımızı hazırlamaya başlamadan önce neyi sınamak istediğimizi; sorunumuzun ne olduğunu ve bunu nasıl en iyi şekilde kavramlaştırabileceğimizi düşünmeliyiz.

8. Sorularımızı sorarken, bireylerin verdikleri cevapları «bilerek mi» yoksa «atarak mı» cevaplandırdıklarını anlayabileceğimiz bir metin olmalıdır.

9. Sorumuzu sorduğumuzda, örnekteki bireyler metnin anlamını çıkarabilmeli; bilerek cevap verebilmelidir. Fakat bireyin fikirlerini değiştirecek şekilde olmaksızın veya bireyi cevabında belli bir yöne itmeksizin yardım etmemiz hâlinde bireyin cevap vermesi mümkün olacaksa, sorumuzu açmak için ne gibi «zararsız» eklemelerle açıklık getirebileceğimizi bilmeli ve bu gibi soruların uygulanmasında «lâzım olabileceğini» düşünerek muhtemel açıklayıcı ilâvecikler için mülâkatçı personelimizin ortaklaşa kullanılacağı standart açıklayıcı cümlecikler tesbit edilmiş olmalıdır.

10. Bireylere sorularımızı uygularken, bireylerin «bilmeden cevap verdiklerini» veya «kendileri için sıkıcı olacağı için» cevap

vermekten kaçındıklarını sezdiğimizde, «projective» bir tutumla, gerçek cevabının ne olabileceğini, veya daha iyisi, sıkıcı [embarrassing] sorular sorarak bireyin niçin cevap vermekten kaçındığını anlamaya çalışmalıyız.

11. Soruların soru kâğıdındaki yerleşme sıralarının bireylerin cevaplarının mahiyetini etkileyebileceğini düşünmeliyiz. Örneğin, başlarda bireylerin geleneksel toplum yapısı içindeki grup ilişkilerine olan bağlılıklarını teyid ettirici sorular sormuş ve hemen bunlardan sonra da toplumdaki yenilikçi davranışları nasıl bulduklarını ortaya çıkaracak sorular sormuşsak, bireyler bu sorulara daha gelenekçi cevaplar vermeye yöneltmiş olacaktır.

12. Soru metninin, cevaplandırılması sırasında, bireyler tarafından tek bir şeyle mi yoksa birden çok şeyle mi ilgili görülebileceğini inceden inceden düşünmeliyiz. Örneğin, «renklerden siyahı mı, yoksa beyazı mı seversiniz» sorusundaki «siyah» kelimesinin denekler üzerinde «siyah-Zenci» eşlemesine yolaçabileceğini düşünmeliyiz.

13. Soru metninde kullanılan kavramların, terimlerin tam ve açık bir şekilde anlaşılıp anlaşılmayacağını; bu kavramların kendilerinin genel kullanım anlamlarının değil bizim sorumuzdaki kullanım anlamlarının anlaşılıp anlaşılmayacağını düşünmemiz gerekir. Örneğin, «dik yürüyebilen ve iki ayaklı bir memeli türü olan insan sizce A mıdır?» şeklindeki bir soru kalıbında bu yanlışlığa düşülebilir. Çünkü, «dik yürüyebilme,» «iki ayaklı olma» ve «memeli hayvan olma» özellikleri bilinen terimlerle açıklanmakla beraber hiç «insan» görmemiş —cümleyi insan ile değil de, kanguru ile kurduğumuzu düşünün— biri bu cümledeki insan'ı pekala «ayının bir türü» olarak algılayabilir. Zira, sadece «dik yürüyebilme,» «memeli hayvan olma» ve «iki ayaklı olma» özellikleri insan ile ayıyı birbirinden ayırt etmeye yetmez.

14. Bu sonuncu nedenden dolayı, soru metninde tek bir kavram kullandığımızda yanlış anlaşılacağımızı seziyorsak, aynı anlamı tek bir terim veya kavram ile değil fakat açık anlamlı olacak bir cümle veya cümlecik ile ifade etmeli; tanımlanması zor kavramları kullanmaktan kaçınmalıyız.

15. Bazı konularda soru hazırlarken, alacağımız yanıtların sorumuzun ilgili olduğu davranışa ait dolaysız bir gözlem olamayacağını bilmemiz gerekir. Örneğin, **xenophobia** ile ilgili davranış veya tutumları sınamak için yazacağımız bir sorunun doğ-

rudan doğruya «Sizce Türk kadınları yabancı ulusların kadınlardan daha mı güzeldir?» şeklinde olması gerekir. Çünkü, **xenophobia** ile ilgili tutumları başka türlü sınıyamayız. Bu konuda yukarıki kalıba benzer soru metinleri hazırlayıp, deneklerin bunları onaylayıp onaylamadıklarına bakarak karar veririz.

16. Bazı konularda ise, hazırlayacağımız sorunun yanıtlanmasından sorunun ilgili olduğu konuda bireyin davranışının gerçek nedenini kolaylıkla çıkaramayız. Örneğin, belirli bir dergiye abone olan birinin bu davranışını yanıtından öğrenecek bile, bireyin bu davranışının gerçek nedenini kolaylıkla kestiremez; arkadaşları da abone olduğu için mi abone olmuştur [**situational conditions** etkisiyle] yoksa, abone olmakla bir yarar elde etmeyi mi ummuştur [müdahil değişkenlerin etkisiyle] bunu tesbit edemez; davranışın «cognitive» ve «affective» öğelerini göremeyiz.

17. Bazı konularda ise araştırılan konudaki davranışın nedenlerini ortaya çıkarabilmek için, bu davranışların anlık [**momentary**] davranış mı, yoksa «uzun süreli [**sustained**] davranış mı olduğunu düşünmemiz gerekebilir. Örneğin, yeni çıkan bir gübreyi kullanan veya kullanmayan köylülerin bu davranışlarının nedenlerini incelerken köylülerin grupsal ilişkilerini ve bu ilişkiler içindeki nüfuz sahibi kimseleri neden olarak sınıyabiliriz ve böylece çiftçilerin anlık davranışlarının gerçek nedeninin mahalli nüfuzlular ile köylülerin grupsal ilişkileri olduğunu gösterebiliriz. Diğer yandan, uzun süreden beri atalarından gördükleri gibi tarım yapan ve kentlere göçmeyi düşünmemiş bulunan köylülerin niçin kentlere göçmedikleri üzerinde araştırma yapacağımız zaman grup ilişkilerinden çok,» ihtiyaçların yoğunluğunun yönüne» bakmamız gerekir. Böylece, köylülerin kentlerin verecekleri olanakları algılamaları veya kent hayatının vereceklerine köylünün duyabileceği ihtiyaç, köylünün kendi köyünde, alışılmış hayat tarzı, kurulu düzen gibi faktörler üzerinde durmamız gerekir.

18. Bazı konularda ise, bireylere «sıkıcı» sorular sormamız olanaksızdır ve bunları sorarak cevaplar alsak bile bu tür soru metinlerini kullanmamız yanıltıcı olabilir. Örneğin, «Ankara'da karısını öldüren kocaların kaç tane olduğunu» araştırmak istesek ve bu amaçla çok sayıdaki soru ile kamufle edilmiş bir soru kağıdı hazırlasak bile, böyle bir soru kağıdında «karını sen mi öldürün» diye «çıplak» bir soruya yer vermemiz zordur. Bunun yerine, bireyin dikkatini dağıtıcı bir yapı içinde, «numaralandırılmış kart» usulüyle;

B şıkkı : Karısı bugün hayatta olmayanlar için :

a) Karım eceliyle ölmüştür,

b) Karım intihar etmiştir,

c) Karımı kayıinvalidem öldürmüştür,

d) Karımı ben öldürdüm,

.....

k) Karım çamaşır asarken balkondan düşerek ölmüştü.

şeklinde bir soru metni hazırlayabiliriz. Buradaki amacımız, bireye araştırdığımız şeyin ne olduğunu —karısı eceliyle veya kaznen mi öldü yoksa katil kocası tarafından mı öldürüldü— apaçık bir şekilde göstermemek; esas sorumuzu diğer sorularla kamufle etmek; bireylerin, dikkatini dağıtmak ve sonucunda da daha «samimi» cevaplar almaktır.

Veya aynı güçlüğü gidermek için, bireyin davranışını herkesin gösterebileceği bir davranış gibi görüyormuşuzcasına, sorumuzu «genel» bir olaydan bahsediyormuş gibi sorabilir ve;

Bildiğiniz gibi, birçok kadınlar haksız olabildiği gibi haklı sebeplerle de kocaları tarafından öldürülerek hayattan ayrılmaktadırlar. Acaba, sizin eşiniz hayata nasıl veda etti? Diğer bir deyişle, acaba karınızı siz öldürmüş olabilir misiniz?

diyebiliriz.

Veyahut da, diğer birçoklarını düşünüyor ve onlara önem veriyormuş da o bireyin kendisini arka planda ele alıyormuşuz gibi yapabilir ve;

Şu son yıllarda karısını öldürenlerin çok arttığı bir gerçek. Siz hiç karısını öldürmüş birini tanıyor musunuz? Sizin karınızı siz mi öldürdünüz, yoksa bir başkası mı, yoksa karınız eceliyle mi öldü?..

diyebiliriz.

19. Sorularımızın, sorulduğu zaman bireyleri aşağılaştıracak, onların horlanmalarına ve alay konusuna olmalarına yolaçacak şekilde sorulmaması da gerekir. Örneğin;

«Uzun evliliklerin sebeplerinden biri taraflardan birinin herşeye katlanmak pahasına da olsa evliliğini

sürdürmesine yolaçacak kadar tenbel, pısırık vs. olmasıdır. Siz de uzun bir evlilik hayatına sahip olduğunuza göre bunun sebebi aşağıdakilerden hangisi veya hangileridir :

- a) Karımı çok seviyorum,
- b) Bütün evliliklerin aynı şansa sahip olduğuna inanıyorum,
- c) Boşanıp yeniden evlenecek mali olanaklara sahip değilim,
- d) Onursuz bir kocayım,
- e) Hiçbirşeye aldırmayacak kadar «hoşgörülüym»

şeklinde bir soru metni yazamayız;

20. Soru metninin iyi hazırlanması ile güçlüklerimizin biteceği sanılmamalıdır. Metnin, sorulması ve cevapların alınması ile soru kağıdının uygulanması sırasında mülâkatçı ile denek arasında dostluğun oluşması, veya düşmanca bir atmosferin doğması, mülâkatın yapıldığı yerin dekoru, zamanı vb., arasında da ilişkiler vardır. Mülakatın yapılması sırasında mülâkatçı ile denek birbirilerini etkileyebilirler. Her mülâkatçı ile her denek arasındaki bu özel ilişki esnasında değişik mülâkatçı ve değişik örneklerin «inanç,» «hissiyat,» ve güdülerini «bakımından çok yanlı ve çok değişken etkileme biçimleri oluşur. Neticede, mülâkat şeklinde uygulanan soru kâğıtlarının toplayacağı yanıtlarda bir «uniformity» sağlanamaz. Bu bakımdan, soru kâğıdının «questioner» şeklinde uygulanması; yani, örneğin, tesbit edilen örnekleme giren bireylerin adresine postalanması, veya hepsini topluca bir salona davet edip kendilerine doldurtulması vb., ile daha «anonim» bir cevaplama olanağı sağlanmış olacağından, yukarıda belirtilen etkilemeler azaltılmış olur. Fakat hemen belirtilmelidir ki, bu usulle alınan cevaplar her zaman samimi olmayabilir. Örneğin, cinsel davranışlarla ilgili bir araştırmada bu usulden çok, mülâkat usûlünün kullanılması ile —burada mülâkatçılar, denekleri rahatlatacak ve o'nların güvenini kazanacak bir atmosfer yaratacakları için— daha samimi cevaplar alınabilir.

21. Soruların hazırlanmasında dikkat edilmesi gereken bir başka husus da soru sormadaki amacımızın bilincinde olmamızdır. Örneğin, gazetemizdeki «satılık emlak» ilânlarının etkinliğini ölçmek için bir araştırma yapıyorsak, yaşları 21'in altında olan

örneklerle ilgilenmemizinin yararsız olacağını; buna karşılık, Türkiye'de yaşları 40'ın üzerinde olanların emlak konusuyla daha ilgili olacaklarını düşünerek, bu yaşın üstündekilerden örnek teşkil etmeyi; bunları da «geliri yüksek olanlar,» «kasabalardan gayri menkul satarak yeni geldiği büyük kentlerde mesken almak isteyenler,» «emekliler,» veya «emlak spekülâtörleri» şeklinde tabakalaştırarak incelemeyi tercih etmeliyiz. Yani; konu ile ilgili olanlardan örnek teşkil etmeliyiz. Bunun bir başka örneği, ancak uzmanı olanların bilebileceği konularda, genel nüfustan değil, uzman durumundakilerden örnek almaktır.

22. Soru hazırlamak ve uygulamakla ilgili başka bir sorun da bir olgunun [fact] değil de, bir kanaatin, bir tutumun araştırılması hâlinde deneklerin verecekleri cevapların temelinde bu kişilerin objektif realite hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarının bulunabilmesi sorunudur. Örneğin, uzun yıllar boyunca «toprak reformu» denince «gomonistlik» şartlanmasıyla düşünmeye alıştırmış bir nüfustan alınacak örnekleme içindeki bireylere «toprak reformundan yana mısınız?» diye sorup, «hayır» cevabını almamız kitledeki bireylerin gerçek tutumlarını yansıtmayabilir. Çünkü toprağa, okula, suya, yaşama olanaklarına, kendine saygıya, uygarlaşmaya ihtiyacı olan; bu ihtiyaçlarını hissetmeye başlamış bulunan bireyler bu ihtiyaçlarını gidermek için toprak reformunun sağlayacağı olanakları bilmeyebilirler; yani, «toprak reformu» kavramının objektif realitesi hakkında bilgiden yoksun bulunabilirler. Bu kavram hakkındaki bilgileri, mahalli nüfuzluların kavramı kendi çıkarları açısından kitleye açıklamaları; yani, kavramın objektif anlamını gerçeğinden saptırmaları nedeniyle, yanlış olabilir.

Buna dikkat etmeden bir mülakat uygularsak, ve araştırmanın sonunda «köylülerin büyük kısmı toprak reformunu istemiyor» sonucuna varırsak bu yanıltıcı olacaktır. Çünkü, bizim toprak reformunu yapmaya gerek görmememiz hâlinde, köylülerin gerçekte hissettikleri sosyo-ekonomik ihtiyaçlarla toprak reformu arasında bağlantı kuran radikal bir parti ortaya çıktığında, araştırmamıza dayanan iktidarlar «treni kaçırmış» olurlar. Bu bakımdan, sorularımızı yazarken, alacağımız cevapların deneklerin mevcut bilgi çerçevelerine bağıntılaştırılmış kavramlarla yazılması gerekir. Buradaki amacımız, kuşkusuz, kitlenin araştırdığımız gerçek tutumlarını bunların reel varlıklarına uygun olarak tesbit edebilmek olmalıdır.

23. Soru metni hazırlamakta veya uygulamakta bilinmesi gereken bir başka husus daha vardır. Bu bize bir olanak da hazırla-

maktadır. Bazan, kendileri ile mülâkat yaptığımız denekler sorumuzun ilgili olduğu, elealdığı mesele hakkındaki inançlarını, kanaatlerini, davranışlarını açığa vurmak istemezler. Bu durumda ne gibi sorularda karşılaşılabileceğimizi önceden kestirebilirsek, bu gibi konularda dolaysız soru sormak yerine, bireylerin bu konularla ilgili hissi [fevrî : emotional] yanıtlarını ortaya çıkaracak dolaylı sorular sormayı düşünebiliriz. Böylece, bireyin gerçekte aradığımız konu ile ilgili tutum veya davranışının ne olduğunu sormak yerine, bu konu ile karşılaştığında verdiği hissî yanıtları ortaya çıkaracak sorular sorarak daha gerçek cevaplar alabiliriz.

Toplumsal sorun ve olguların araştırılmasında, bu sorun ve olgularla ilgili olarak bireyler üzerinde yapacağımız anket veya mülâkatlarda kullanacağımız soruların metinlerinin hazırlanmasında, uygulanmasında ve değerlendirilmesinde karşılaşılabileceğimiz başlıca güçlükleri ve yanılmamıza yolaçacak noktaları böylece işaret ettikten sonra, mülâkat veya soru kağıdı ile yapılan araştırmalardan farklı bir başka araştırma yöntemini; muhteva tahlilini özetle görmemizde yarar vardır.

V. MUHTEVA TAHLİLİ YÖNTEMİ

Toplumsal sorunlarla ilgili araştırmalarda çok kullanılan, ancak fazla güvenilmemesi gereken bir yöntem de muhteva tahlilidir. Çoğu zaman, «masa başında» ve hazır metinlerin incelenmesiyle kolayca yapılabildiği için tercih edilen bu yöntemin çok dikkatle ve çok sınırlı olarak kullanılması gerekir. Bunun nedeni, muhteva tahlili yönteminin mahiyetinin anlaşılması ile daha açık bir şekilde kavranacaktır.

Muhteva tahlili yönteminin en önemli özelliği ve dikkat edilmezse yanıltıcı sonuçlara varmasının en temel sebebi, bu yöntemin metin içindeki sembollerin sentaks ve semantik karakteristiklerine göre ve/veya kullanım sıklıklarına göre [frequency] kantitatif olarak nitelendirilmesine dayanmasıdır. Sosyal psikoloji ve sosyal antropoloji bilenlerin hemen anlayacağı gibi, bu temele dayanan bir yöntemin değişik zamanlarda kullanılmasının bile değişik sonuçlar vereceği açıktır. Çünkü, genel anlamda «dil» bir kavram kullanma ve soyutlama işlemidir; ortamın anlık etkilerine, kişilerin anlık algılamalarına, hissiyatına, kavrayışlarına sıkı sıkıya bağlıdır. Örneğin, Balıkesir'de bir köylünün demokrasi herkesin hür olmasıdır vede iyidir demesi ile Trabzon'daki bir köylünün aynı cümleyi kurması eşit anlama gelmeyebilir. Balıkesir'deki köylü-

nün bu cümleyi kurmasının nedeni» tütüne yapılan destekleme alımlarında fiyatların yüksek tutulmasının «demokrasi» devrinden sonra başlamasıdır. Trabzon'daki köylü için bu neden bir başka şey olabilir ve ikisi arasında bir bağlantı bulunmayabilir. Bu iki ilimizdeki köylülerin bu sözleri —iki ilde yapılan gazete röportajları yayınlandıktan iki yıl sonra— incelenip muhteva tahlili yöntemine göre değerlendirilecek olursa, köylülerin demokrasiyi methederken aslında neden bahsettiklerini gözden kaçırmış oluruz. Çünkü, demokrasi ile ilgili herşey —Anayasa, basın özgürlüğü, kişi dokunulmazlığı gibi kurumlar— varlıklarını sürdürüyor olsalar bile, sadece, son iki yıl içinde tütün ürününde destekleme fiyatlarının uygulanmasından vazgeçilmiş olması hâlinde, Balıkesir'deki köylünün «demokrasi» hakkındaki son tutumu değişebilecektir.

Veya daha basit bir örnek verelim : diyelim ki, belirli bir gazetenin koleksiyonunda 1945-1950 yıllarındaki nüshalardan seçilenler üzerinde muhteva tahlili yapıyoruz. Bu işlemle ilgili olarak ayırdığımız «kavram» cetvellerine de kavramlar geçtikçe bir «çentik» açıyoruz. Sonunda, «A gazetesi 1945-1950 döneminde demokrasi kelimesini daha çok; buna karşılık, Mussolini, faşizm, ırkçılık, Nazizm kelimelerini daha az kullanmıştır... o halde bu gazete bu dönemde Batı ülkelerinden demokratik olanlara benzememizi isteyerek bizim de demokratik bir toplum olmamızı istemiştir» neticesine varıyoruz. Oysa, bu gazete 1945-1950 döneminde «demokrasi» kavramını çok kullandığı hâlde, aynı dönemde işçilerin sendika kurmalarını, grev hakkına sahip olmalarını olumsuz karşılamış ve yansıtmış; Batıdaki demokrasinin Türkiye'ye uygun bir «esvab» olmayacağını; «bizim ancak bize benzeyeceğimizi, vb., vb.» savunmuş olabilir. Kısacası, bu yöntemin kullanılması esnasında açılacak «kavram» hesapları [kategorileri], kavramların hangi ortamda, hangi amaçla, hangi içerikle kullanıldıklarını birbirinden farklılaştırılmaz; kavramın 1945-1950 dönemindeki içeriği ile şimdiki içeriğini aynıymış gibi alır.

Bu bakımdan, muhteva tahlili yönteminin **geçerliliği** düşüktür. Yani; gerçeğin kendisini değil bulanık bir görüntüsünü verebilir. Bu bulanık görüntü de, gerçeği her «bakışta» veya «bakanın» her değişmesinde farklı gösterir. Örneğin, aynı metin üzerinde bir muhteva tahlili yöntemi uygulansa, birini bir Türk yapsa, ikincisini bir Fransız yapsa; veya birini bu yıl yapsak diğerini gelecek yıl yapsak aynı metin için sırasıyla, «bu metin A eğilimini yansıtıyor,» «bu metin B eğilimini yansıtıyor,» «bu metin A,B, C gibi eğilimleri değil de N eğilimini yansıtıyor» diyebiliriz. Bu bakımdan, muhteva

tahlili yönteminin **güvenilirliği de düşüktür.** Bunun pratikteki mahzuru ise açıktır. Örneğin, aynı gazetenin kolleksiyonlarında muhteva tahlili yöntemini kullanan kodcular, aslında aynı olan ifadeleri farklı anlayabilir, farklı kodlayabilir; araştırmanın dökümü de, kolleksiyondaki gerçekliğin dışında sonuç verebilir.

Muhteva tahlili yönteminin bu en önemli mahzurlarını belirttikten ve kullanım zorluğuna dikkati çektikten sonra, şimdi, muhteva tahlilinin dayandığı varsayımları ve bu yöntemin zayıf yanlarını gidermek için uygulamada ve kurgulamada alınabilecek bazı tedbirleri belirtmeye çalışalım.

Muhteva Tahlilinin Dayandığı Varsayımlar :

Muhteva tahlili yöntemi, haberleşme sürecinin işleyişi ile ilgili bazı verilere dayanır. Haberleşmede açığa vurulan muhteva ile haberleşmede bulunan bildirimci [communicator] tarafın saklı niyeti arasında, veya haberleşmede bildirim konusu olan muhteva ile bu muhtevadan çıkan olgular arasında bir bağlantı olduğunu ileri sürer. Muhteva tahlili yöntemi haberleşmenin gerçekteki niyeti veya etkisi ile muhtevası arasındaki bağlantının doğasını veya derecesini [extent] değil, fakat ikisi arasındaki bağlantıyı gösterebileceğini; bunun doğru bir şekilde yorumlayabileceğini savunur. Bu bakımdan, bildirimcinin amaçlarını, güdülerini ve diğer karakteristiklerini veya bazan da belirli bir haberleşme bildirimcinin belirli bir kitle üzerinde yapacağı varsayılan etkileri [bunlar dinleyici kitlesinin dikkati, tutumları, inançları ve davranışları üzerinde olabilir] tanımak, belirlemek [identify] için kullanılır.

Haberleşme Teorileri açısından bakılırsa, gerçekten, açığa vurulmuş bir bildirim muhtevasının tahlili anlamsız sayılmamalıdır. Haberleşme sürecindeki yeri itibarıyla «muhteva» bildirimci ile kitle arasında [yöntemin kullanılmasında ise «araştırmacı» ile bildirimci ve kitle arasında] «ortak buluşma noktası» sayılabilir. Yöntemi kullanan araştırmacı, bu düşünce ile, sayılara döktüğü sembollerde bir «anlamın» yer almış bulunduğuna; bu «anlamın» ise bildirimcinin sembolü kullanırken ona yüklediği anlamdan ve bu de kitledeki bireylerin sembolü açılmak üzere algıladığı anlamdan fazla uzak olmadığına inanır. Bir diğer deyişle, bu yöntemi kullanan araştırmacı, sembollerin kullanıldığı esnada bildirimci ile kitle arasında bir «anlatım alanı» tesis edilmiş olduğuna; bu nedenle, sayısal dökümü yapılan sembollerin muhteva tahlili çalışması için geçerli [valid] birimler topluluğu meydana getirdiğine inanır.

Muhtevadaki sembollerin sayısal ifadelerini anlamlı bulmasının nedeni ise, muhtevanın çeşitli karakteristiklerinin kullanımdan oluşan sıklık derecelerinin, tek başlarına bile olsa, haberleşme süreci açısından önem taşıdığına inanmakta olmasıdır.

Muhteva Tahlilinde Sorunlar

Bu düşüncelere dayanan muhteva tahlili yönteminin uygulanmasında, önceki sayfalarda belirtilen kusurlardan elden geldiğince arınmak için bazı tedbirler almak gerekir. Bunlar;

a) Objektif kalmaya dikkat etmek : Muhteva tahlilinde kullanılacak olan katogerilerin, sayıları birden çok olan tahlilcilerin bu kategorileri hep aynı içerikler için kullanabilmelerini sağlayacak kadar açıklığa ve sınırlılığa kavuşturulmalı; standardlaştırılmalıdır.

b) İlgili öğeler arasında sistem kurmak : incelenen sorunla ilgili olarak toplanan muhtevada biribiri ile yakınlığı olan muhteva öğeleri herbirlikte bir sistem içinde ele alınmalıdır. Ayrıca, eldeki problemle ilgili bütün bilgiler birlikte değerlendirilmelidir. Yani, muhtevanın kısmî parçalar halinde [partial] değerlendirilmesinden kaçınılmalıdır. Bir sorunla ilgili bilgilerin tamamını değil de bir kısmını kullanmak tarafgirlik [bias] etkisi yaratabilir.

c) Muhteva tahlilinde toplanacak «data'ları» sadece tek çeşit olarak veya sadece aynı nitelikteki veya sadece bir yıllık bir dönemdeki materyalden almamak : Muhteva tahlili araştırmasında sorunla ilgili «data'ların» sadece belirli türleri veya tek bir yıldaki veya o soruna karşı ülkenin veya ilgili kurumun lehte veya aleyhte tutum beslediği dönemdekileri alınırca incelenen sorun hakkında yapılan muhteva tahlili araştırması, bu yılın veya sözkonusu dönemin özel koşullarının «rengini» aksettirir; aynı konuda temel eğilimi [trend] vermez. Bunun için de, araştırmanın uygulama planlamasında sadece belirli bir yıldaki «Milliyet» koleksiyonunu değil, fakat Kıbrıs sorununun lehimize görüldüğü yıllara ve aleyhimize görüldüğü yıllara ait koleksiyonlar üzerinde çalışmak öngörülmalıdır. Böylece bir «trend» araştırılmalı veya farklı yıllar incelenerek bir «karşılaştırmalı tahlil» yapılmalıdır.

d) Sayılaştırma işleminde sorunla ilgili kavramları «olumlu» ve «olumsuz kullanılma» veya «lehte» ve «aleyhte kullanılma» açısından sayısal döküme tâbi tutmak : Muhteva tahlilini bir metnin «düz» okunmasından ayıran nokta burasıdır. Sayısallaştırma ko-

şulu [quantification requirement] gereğince, bir gazete kolleksiyonundaki yorum açısını anlamak için bakacağımız haberlerde, başlıklarda, resimlerde basit anlamda sayısal değil, fakat bazan rakamlaştırılan bazan da derecelendirilebilen çokluklar şeklinde sayıya dökülebilecek «data'lardan» kategoriler kurmamız gerekir. Bu ise, muhteva tahlili yönteminin objektif, ve sistematik olduğu kadar kantitatif bir araştırma olmasını sağlar.

Muhteva tahlili yöntemini özetle gördükten sonra şimdi de araştırma işleminin en önemli bölümü olan **değerlendirme** ve bunun için kullanılan **ölçekler** ile ilgili sorunlar üzerinde durabiliriz.

VII. TUTUMLARIN ÖLÇÜLMESİ VE ÖLÇEKLERİN HAZIRLANMASI

Kitle haberleşmesi alanında yapılacak araştırmaların en güçlü yanı kitlenin etkileyici yayına tâbi tutulmadan önceki veya sonraki ilgili tutumlarını tesbit etmek, değerlendirmek ve ölçmek gibi işlemlerdir. Bunun için, belirli ölçeklerin hazırlanması; bireylerin verdikleri yanıtlarla ortaya çıkan tutumlarının niteliklerinin derecesinin bu ölçeklerdeki göstergelere kaydedilmesi; sonra da bunların değerlendirmede kullanılması gerekir. Bunların nasıl yapılacağını görmeden önce, bu konuda ne gibi temel yanlışlıklar yapılabileceğini belirterek işe başlamamız yararlı olacaktır :

1. **Baştaki intibaya göre değerlendirme [halo effect]** : araştırmamanın değerlendirme bölümünde çalışan elemanlar, soru kağıtlarını işlerken, baştaki sorulara verilen cevaplardan birini okuduktan sonra soru kağıdındaki örneğin ilgili özelliği hakkında «radikal,» «kırgın,» «etnosentrik» demişlerse, sonraki sorulara verilen cevapların dökümünde de, bu kağıttaki birey hakkında başta edindikleri intibaya uyacak şekilde değerlendirme yapmaya devam ederler; son soruya kadar hep radikal bir insan görüntüsü çizme eğilimi gösterirler.

2. **Yakınlık duyma yanlışı [generosity error]** : Burada ise, değerlendirme elemanı eline aldığı ve dökümünü yapacak olduğu bir soru kağıdını veya mülâkat kağıdını incelerken, başlarda gördüğü bir cevaptan ötürü soru kağıdının sahibi olan bireye karşı yakınlık duyar ve sonraki sorulara verilen cevapları göstergelere işaretlerken bireyin cevaplarını «olumlulaştırma» eğilimi gösterir.

3. **Karşıtlık duyma yanlışı [contrast error]** : Değerlendirme elemanları soru kağıdındaki bir sorun hakkında «olumsuz» tutum-

lara sahip iseler ve buna rağmen deneklerin cevaplarını bu konuda hep olumlu işlemek eğilimi gösteriyorlarsa buna «karşıtlık yanlışlığı» deriz. Örneğin, belli bir mamülün çok satılmasından tedirgin olan ve bu belirli mamülün satışlarının artması karşısında kendi mamüllerinin kalitesinin iyileştirilmesi, pazarlama olanaklarının arttırılması için çeşitli tedbirler alınmasını şiddetle isteyen kimseler böyle bir değerlendirme işleminde, soru kâğıtlarında «düşman» mamülü beğendiklerini belirten deneklerin gerçek oranı yüzde 20 olduğu halde, kararsız cevapları bile bu mamülün lehindeymiş gibi olumlu cevap olarak işleyecekleri için bu oranı yükseltmiş olurlar.

Bu gibi yanlışlıkları azaltmak için, değerlendirmenin [bu yanlışlıklar mülâkatçıların görüşmeleri sırasında da olabilir] mümkün olduğu kadar az sayıda, iyi yetişmiş ve standardlaştırılmış kriterlere göre kayıt işlemi yapan değerlendirme elemanları tarafından yapılması salık verilebilir. Ayrıca, değerlendirme elemanlarının değerlendirme yaparken okudukları cevapları doğru değerlendirebilecek kadar ilgili konuda bilgi sahibi olmalarına ve ayırtlayıcı [discriminative] yeteneğe sahip olmalarına dikkat edilmelidir.

Araştırmada elde edilen «data'nın» değerlendirilmesinde yapılabilecek bu yanlışlıklara işaret ettikten sonra, şimdi, asıl önemli soruna; değerlendirmede kullanılacak olan «ölçeğin» ne gibi niteliklere sahip olması ve nasıl yapılması gerektiği sorununa değinebiliriz.

Değerlendirmede Kullanılacak Ölçeğin Zorunlu Nitelikleri :

Araştırmanın gerçeğe uygun sonuç vermesi için, değerlendirmenin doğru yapılmış olması gerekir. Bu ise ölçeğin **geçerliğinin** yüksek olmasına bağlıdır. Bunun için de;

a) Ölçülecek özelliklerin nisbeten objektif olması; böylece, değerlendirmeciler tarafından anlamların «uniform» bir şekilde kaydedilebilmesi şarttır,

b) Ölçeklerde kullanılacak olan kriterler [izafet çerçeveleri] iyi tesbit edilmiş ve tanımlanmış olmalıdır.

c) Ölçekler yapılırken, gösterge noktalarına yazılacak özellikler öyle seçilmelidir ki, alınacak cevaplar ölçülmekte olan tutumlara psikolojik bakımdan bağıntılı olsun. Örneğin, Yahudi düşmanlığı tutumu ile ilgili bir ölçümede kullanılacak bir soru, «işverenler, Yahudilere fazla iyi işler vermemelidir» şeklinde olmalıdır,

d) Ölçek öyle tesbit edilmelidir ki, cevapların değerlendirilmesinde, aynı soruya cevap veren deneklerden sadece en lehte ve en aleyhtekileri değil, fakat birbirinden fazla farklı olmayan ılımları da birbirinden ayırabilmelidir. Aksi durumda, ölçeğimiz bütün cevapları uçlarda yığın hâlinde toplar, yakın farkları siler ve sadece «en lehte... ortada... en aleyhte» şeklinde bir üçlü ayırım olur,

e) Ölçeklerin hazırlanmasında, bu ölçeklerle değerlendirme yapacak personelin ölçeklerdeki göstergelerin biribiri karşısındaki konumlarını anlayabilmeleri için araştırmacının bunlarla ilgili değerlendirme örneklerini de vermesi, hazırlaması gerekir,

f) Değerlendirme sırasında ölçüye vurulacak karakteristiklerin kendi iç özelliklerinin ölçülmesinin zor, davranışlara dönüşmüş özelliklerin ölçülmesinin ise kolay olacağı gözönünde tutulmalıdır. Örneğin, bireylerin kişilik özelliklerini araştırmak zor; buna karşılık «evlenmiş olmak,» «oy kullanmış olmak» gibi özelliklerin sorulması, cevaplarının değerlendirilmesi ise daha kolaydır.

Genel olarak, ölçek hazırlamak ve uygulamakla ilgili güçlükleri ve yanlışlıkları gördükten sonra, bütün bunları da gözönünde tutarak, ölçeklerin çeşitli türlerini ve nasıl hazırlandıklarını inceleyebiliriz.

A) Ayrımlaştırıcı Ölçekler [L.L. Thurstone scale]

Soru kağıdında tesbit ettiğimiz soruların değerlendirilmesi için ilk iş, ilgilendiğimiz niteliklerine göre sorulara verilen cevapları bir gösterge üzerinde derecelendirmektir. Bu işlem için çeşitli ölçekler geliştirilmiştir. Thurstone ölçeği bunlardan biridir.

Bu ölçekte belli bir orta noktadan eşit uzaklıkları temsil eden eşit sayısal mesafeler tesbit edilmiştir. Başlangıç noktası; yani «merkez» noktasının sayısal karşılığı 6'dır. Böylece, altıya gelinceye kadar 5 nokta, altıyı geçtikten sonra da 5 nokta olmak üzere onbir derecelik bir cetvel üzerinde bireylerin verdikleri cevapların değerlendirilmesi mümkün olur. Burada, en solda «en taraftar» ve en sağda da «en aleyhtar» tutum kaydedilir. Verilen cevapların değerlendirilmesi sırasında yapılabileceği gibi, sorunun o amaçla hazırlanması halinde, deneklerin kendileri de verecekleri cevapları bu göstergeye paralel düşecek şekilde yazılmış bulunan ibarelerden birini işaretleyerek bu işlem iyerine getirebilir.

Bu ölçeğe dayanan bir araştırma uygulanmadan önce, ölçek üzerindeki gösterge noktalarının ve her noktanın ne gibi cevap-

ların kaydında kullanılabileceğinin tesbit edilmesi gerekir. Bunun için de, araştırmada kullanılacak ölçeğin hazırlanması için aşağıdaki işlemlerin yapılması gerekir :

- a) Önce, incelenen konudaki tutumla ilgili görülebilecek birkaç yüz cevap şekli tesbit edilir ve yazılır,
- b) Sonra, sayıları 50 veya 300 kadar olabilecek değerlendirme personeline bu birkaç yüz «cevaptan» aynı «konucukla» ilgili olanları onbir derece üzerinden ayırttırılır, puanlandırılır.
- c) En sonra da değerlendirmecilere incelenen tutumla ilgili cevaplardan «en taraftar» olanlarını bir grup içinde toplamaları söylenir. Sonra, «taraftar,» «az taraftar,»... «tarafsız,» ...«az karşıt,» «oldukça karşıt,» «en karşıta yakın olan karşıtlar,» ve en karşıtlar» gruplarının ayrılması istenir. Daha sonra, sayıları 20'yi bulan «konucukların» herbiri ile ilgili olarak ele alınan ifadelerin tek tek değerlerinin bu orta noktaya olan uzaklıklarına göre tesbitini isteriz. Thurstone ölçeğinin yapılmasında, incelenen tutumla ilgili olarak alınan 20 kadar konucuk ile ilgili ifadelerin herbirinin tek tek bütün değerlendirmecilerden aldıkları puanlar toplanır ve bulunan bu toplam değerlendirmecilerin sayısına bölünerek, her ifadeciğin onbir üzerinden kaç aldığı tespit edilir. Daha sonra da, en başarılılarından seçilmiş 20 ifadeli bir **ölçek** tesbit etmiş oluruz. Araştırmaya başlayınca deneklere/kitleye bu 20 ifadeciğe katılıp katılmadıklarını sorarız; «evet» veya «hayır» şeklinde cevaplandırmalarını isteriz.

B — Likert Ölçeği [summated scale]

Bu ölçek Thurstone ölçeğinden daha duyarlı beşli bir farklılaştırmaya dayanır. En solda «en taraftar» yeralır, en sağda ise «en karşıt» yeralır. Merkezde «kararsız» yeralır ve bunun numarası 3'tür.

Likert ölçeği yapılması kolay, aynı sayıda konucuklar kullanılması hâlinde daha fazla «güvenilirlik» kazanan bir ölçektir.

Likert ölçeği şöyledir :

«Konucuk» 18. «Zenciler zihni yeteneği düşük bir ırktır.»

Kuvvetle tasvip	Tasvip	Kararsız	Red	Şiddetle red
(5)	(4)	(3)	(2)	(1)
			+	++

Kuvvetle tasvip	Tasvip	Kararsız	Red	Şiddetle red
(5)	(4)	(3)	(2)	(1)
		++	+	

Kuvvetle tasvip	Tasvip	Kararsız	Red	Şiddetle red
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	++/+			

Likert ölçeğinin kullanılmasında, her denek-bireyin bu «konucuklara» verdikleri cevapların sayısal karşılıkları toplanır. Bu yolla, denekler tutumlarına göre kabaca ayrılır. Fakat önemle belirtilmelidir.

Diyelim ki, **denek A'nın** verdiği cevaplardan bu denegın zencilerin zihni yeteneğinin düşük olduğunu reddettiğini; ırkların biribiri ile karışmasını reddettiğini; ve eğitim imkanları artarsa zencilerin suçluluk oranının azalacağını söylediği görülmüştür. Bunları Likert ölçeğinde «+» işareti ile işaretledik. Bu denek, «zenci karşıtlığını» öne alan 18. ve 19. «konucuk» göstergelerinden zenci karşıtlığına karşıtlık anlamı taşıyan 2'şer puan; zenci karşıtlığını öne alan 20. «konucuk» göstergesinden de zenci karşıtlığına karşıtlık [bu nedenle sayıların dizim yönü yukarki konucuklardaki göstergelerin tersidir] göstergesinden de 2 puan almıştır. **Toplam puanı ise 6 olmuştur.**

Denek B'nin verdiği cevaplardan ise, bu denek'in zencilerin zihni yeteneğinin düşük olduğu görüşünü şiddetle reddettiğini; ırkların karışımının Tanrıya saygısızlık olduğu görüşünde tarafsız kaldığını; ve zencilerin eğitim olanakları artarsa suçluluk oranlarının da düşeceğini tasvip eden biri olduğu anlaşılmıştır. Bu denek'in cevaplarını da «++» işareti ile kaydetmiş olalım. **Denek B'nin de toplam puanı 6 olmuştur.**

Bu örneğin de gösterdiği gibi, Likert ölçeği ile nitelikleri farklı kimseler sanki aynı cevapları vermişler gibi bir kategoride toplanmaktadırlar. Burada, birisi zencilere karşı daha karşıt olan iki denek, zenci konusunda aynı tutumda olmuş gibi altışar puan almaktadırlar. Kısacası, Likert ölçeği deneklerin tutumlarının arkasındaki gerçekleri ayrıntılı bir şekilde vermemekte; bireylerin tek tek belirli konucuklar karşısındaki tutumlarının niteliğini ortaya koymamakta; denekleri, ana konuda kabaca sıralandırmaktadır. Bu bakımdan, Thurstone ölçeği kadar Likert ölçeğinin de «geçerlik sorunu» üzerinde durmamız gerekmektedir.

Likert ve Thurstone ölçeklerinde geçerlik sorunu : Heriki ölçekte de, aynı derecede «liberal» tutumlu olan deneklerden hangisinin «ekonomik konularda liberal [özgür düşünceli], fakat moral konularda muhafazakâr»; hangisinin «ekonomik konularda muhafazakâr, fakat moral konularda liberal» olduklarını tesbit edemememiz karışık bir durum yaratmaktadır.

Thurstone ölçeğinde, örneğin, zencilere karşıtlık konusundaki tutumu göstereceği düşünülen çeşitli ibareler [cevaplar] alınıp sayıları 50-300 arasında olan ve birbirilerinden ayrı çalışan değerlendirilmecilere, bu cevapların zenci karşıtlığı/karşıtsızlığı boyutu üzerindeki yerini puanlatıyorduk. Bundan sonra da, deneklere «zenci karşıtlığını» ortaya koyacağını kabul ettiğimiz 20 kadar ifade sunuyor ve örneğin, «Bence zenciler kendi çıkarlarının nerede olduğunu anlayamayacak kadar düşüncesizdirler», «bana kalırsa, zenciler hiçbir iyi işe alınmaması gereken pis insanlardır,» vb., gibi 20 ifadeyi okuyup, sadece **evet** veya **hayır** demelerini istiyorduk. Bu ifadeler ise, daha önce değerlendirmecilerimiz tarafından zenci karşıtlığı açısından puanlanmış bulunuyordu. (*) Deneklerden alınan soru kağıtlarındaki 20 ifadeye verilen cevapların daha önceden tesbit edilen puanları toplanıp yirmiye bölünüyor ve böylece her denek'in zenci karşıtlığı derecelendirilmiş oluyordu.

Likert ölçeğinde ise, sadece **evet/hayır** cevaplama yerine, deneklerden, daha ayrıntılı olarak, taraftar iseler ne derece, aleyhtar ise ne derece aleyhtar olduklarını belirtmeleri istenmektedir. Her ifadecikten aldıkları puanlar toplanmakta, sonra gene yirmiye bölünmekte ve denek-kişinin zencilere karşı tutumunun ne derece olumlu veya olumsuz olduğu tesbit edilmektedir.

Buradaki bu «kaba düşme» kusurunun nasıl ve neden ortaya çıktığını bir örnekle açıklamamız yararlı olacaktır :

a) Thurstone ve Likert ölçeklerine dayanan bir tutum ölçme işleminde, bazı denekler 1, 7, 8, 11, 14, 19'ncü ifadeciklerde zencilere karşı ekonomik nedenlerle [yakınındaki eve zenci taşınmış, kendi evini kiraya vermek istediğinde ise o semtte kiraların düşmekte

(*) Elli veya 300 kadarki değerlendirme personelimize bu ifadeleri onbir derece üzerinden puanlattığımız; her ifadeciğin bütün değerlendirme personelinden 6,6,9,5,6,...5 diye alarak örneğin 476 tutturduğu puan toplamını değerlendirme personelinin sayısına böldüğümüz için, her ifadeciğin puanları bazan tam sayı, çoğu zamanda kesirli sayı olmaktadır.

olduğunu görmüştür. vb.,] bazıları ise moral nedenlerle [zengin bir beyaz damat için yetiştirdiği kızı, yoksul bir zenci ile evlenmiştir vb.,] karşıtlık gösterdikleri hâlde, bu fark kaybolduğundan bu ölçeklerin kullanılması hâlinde **husumet farklılığının gizlenmesi önlenememiş olmaktadır;**

b) İkinci neden ise daha değişiktir. Soru kağıdımızdaki 18, 19, ve 20'nci ifadelerimiz bazı denekler tarafından aslına uygun anlaşılmıştır. Bazıları ise bu ifadelerdeki bazı kavramları yanlış [bizim yüklediğimiz anlamdan farklı] anlamışlardır. Ozaman;

- Konucuk 18. A. .... B'dir.
 Konucuk 19. C ..... Y'dir.
 Konucuk 20. E ..... N'dir.

durumunda, deneklerden bazıları A,B,C, Y, E, ve N kavramlarını A,B,C,E,N olarak anlayıp öyle cevap verdikleri hâlde, bazı deneklerin A,C, ve N kavramlarını A,C,Y ve N olarak, fakat B ve E kavramlarını kendi «izafet çerçevelerine göre B₁ ve E₁ olarak anlamış olmaktadır.

Bu durumda, kavramların hepsini bizim yüklediğimiz anlamları ile doğru anlayıp cevaplayarak 10 puan alan bir denek ile, B ve E'yi yanlış anlayıp cevaplandırarak 10 puan alan birini de —tıpkı yukarıki «husumet farklılığının» gizli kalmasında olduğu gibi— aynı kategoriye koymuş olmaktadır. Yani, kavramları doğru anlayan ve 10 puan alan Bay A'ya oranla yanlış anlayarak 10 puan alan Bay Z'nin daha «liberal» olup olmadığını söyleyemeyiz. Çünkü, araştırmamızın geçerliği kalmamıştır. Denek kitlesinin gerçekliği olan tutumlarını ölçmek yerine, bu yanlış uygulama yüzünden, kitlenin bu konudaki tutularını «hayâli» bir görünüm içinde incelemiş olmaktadır.

Farklılaştırıcı ölçek olan Thurstone ölçeğinde belirli bir noktaya göre uzaklıkları itibarıyla; toplamacı ölçek olan Likert ölçeğinde ise, alt alta dizilen ve her biri beş dereceye ayrılan ifadelere verdiği yanıtlardan aldığı puanların toplanması itibarıyla yapılan değerlendirmelerin en zayıf tarafı, görülüyor ki, dikkat edilmediği takdirde, husumet farklılığını ortaya koyamaması ve deneklerin «yanıt kalıplarının» farklılığının yaratacağı etkileri ayırt edememesidir. Bu mahzuru gidermek için, gene alt alta dizilen ifadeler arasında bir eğilim gösterecek şekilde bir bağlılık kurulması düşünülmüştür. Bu düşünce ile yola çıkıldığında ise, Bogardus'un «kümeleştirici ölçeğine» varılmıştır.

C — Bogardus Ölçeği [kümeleştirici ölçek] :

Farklılaştırıcı ölçeklerden Thurstone ölçeği bireyleri bir noktadan uzaklıklarına göre farklılaştırır; «toplamcı» ölçeklerden Likert ölçeği farklılaşmaların toplamı ile bir farklılaşma bulurken Bogardus ölçeği ise bireyler arasında farklılaşma yaratmayı hedef almaktadır. Ancak, birinci ve ikinci tür ölçeklerde bireylerin değişimi olabildiği hâlde, burada aynı bireyin aynı konucuktaki tutumu araştırılırken vereceği yanıtların kendi içinde tutarlı olmasını sağlayacak değişik bir yol izlenir.

Bu ölçekte de alt alta dizilmiş çeşitli ifadeler vardır. Bu ifadelerle verilecek olan cevaplarla bireylerin bu ifadelerdeki görüşlere katılma veya katılmama eğilimleri araştırılır. İfadelerdeki konucuklar birbirilerine öylesine bağlıdır ki, ifadelerden birine olumlu cevap veren bir birey, ikinci, üçüncü vb., ifadelere de olumlu cevap vermek durumunda kalmaktadır. Fakat, aralarında bağlantılı ifadelerden bazısına olumlu, bazısına olumsuz cevap verenler de olabilir. Bunlar, aralarında bağlantılı ifadelere verilecek cevaplarla şiddeti ölçülmek istenen konu ile ilgili tutumları fazla kesin olmayan kimseler olarak değerlendirilirler. Bireylerin, bu ifadelere verdikleri cevaplardan sadece olumlu olanları not alır. Her bireyin olumlu cevaplarından aldığı notların toplamı, ilgili bireyin o konudaki tutumunun şiddetini, yoğunluğunu verir. Örneğin;

Bogardus'un geliştirdiği **sosyal mesafe ölçeğinde** (1925, 1928, 1933) bireylerin çeşitli uluslardan kimselere karşı duydukları yakınlık [uluslara karşı tutumları] ölçülmek istenmiş ve bunun için bireylerin çeşitli uluslardan kimselere karşı «evlenme,» «kulüp üyeliği,» «komşuluk,» «iş arkadaşlığı,» «vatandaşlık,» ülkeyi ziyaret,» «ülkeye hiç sokulmamak» gibi konularda ne gibi tutumlar taşıdıkları araştırılmıştır. Düzenlenen soru kağıdında ise, sol tarafa ulusların adları yazılmış, üst tarafa ise sırasıyla evlenme, kulüp üyeliği, komşuluk vb., gibi sosyal ilişki türleri kaydedilmiştir.

Bu soru kağıdının uygulanmasında, her bireyin vereceği cevaplar, her konucukta [evlenme, kulüp üyeliği, komşuluk, iş arkadaşlığı, vatandaşlık, ülkeyi ziyaret etme, ve ülkeye sokulmama şeklinde] bireyin kendi hayatındaki yakınlık derecesine göre 1'den 7'ye kadar sayıyla değerlendirilmiştir. Böylece, bir yabancı ile evlenmeyi doğru bulmayanların sosyal mesafe eğilimleri [evlenme bireyi doğrudan doğruya ilgilendirdiği için bu konudaki sosyal mesafe eğilimi daha olağan bulunduğundan] sadece 1 ile, buna kar-

şılık yabancıları, ziyaret amacıyla bile olsa, ülkeye sokmamayı doğru bulanların sosyal mesafe eğilimi [böyle birşey bireyin kendi hayatını doğrudan doğruya ilgilendirmediği için] 7 notla değerlendirilmiştir. Bireylerin tutumları, bu şekilde, şöyle ölçülmüştür :

S o s y a l İ l i ş k i l e r i n T ü r l e r i

Ulus Adları	Evlenme	Kulüp Üyeliği	Komşuluk	İş arkadaşlığı	Vatan daşlık	Ziyaret	Ülkeye Sokulmamalı
İngiliz	1	2	3	4	5	6	7
Zenci	1	2	3	4	5	6	7
Fransız	1	2	3	4	5	6	7
Çinli	1	2	3	4	5	6	7
Rus	1 ⁺ —	2 ⁺ — +	3 ⁺ — +	4 ⁺ — +	5 ⁺ — +	6 ⁺ +	7 ⁺ +
vs.	1	2	3	4	5	6	7

Diyelim ki, **deneklerden birincisi** bir Rus'un bir Amerikalı ile **evlenmesini** bile olumlu karşılamış olsun. Bu tür bir bireyin, evlenmeden sonraki sosyal ilişkilerde de olumlu cevap vereceği açıktır. Çünkü, konucuklar arasındaki tutarlılık bunu gerektirmektedir.

İkinci denek ise bir Rus ile evlenmeyi, kulüp üyeliğini, komşuluğu, iş arkadaşlığını, vatandaşlık ilişkisini olumsuz karşılamış, fakat bir Rusan Amerika'ya ziyaret amacıyla girmesinin önlenmesini olumsuz bulmuştur.

Üçüncü denek ise bir Rus ile evlenmeyi olumsuz karşılamış, fakat diğer sosyal ilişki türlerini olumlu karşılamıştır.

Bu durumda birinci denek sosyal mesafe eğilimi bakımından «O» puan almıştır, yabancı uluslara karşı sosyal mesafe eğilimi yoktur.

İkinci deneyin $1 + 2 + 3 + 4 + 5 = 15$ puanlık bir sosyal mesafe eğilimine sahip olduğu tesbit edilmiştir.

Üçüncü denek ise sadece 1 puanlık [evlenmeyi doğru bulmuyor] sosyal mesafe eğilimi göstermiştir.

Böylece, örneklememizdeki bireyleri, sosyal mesafelerine göre kümelendirerek kendi aralarında farklılaştırmış oluyoruz.

Ölçeklerin türlerini ve nasıl kullanıldıklarını kısaca belirttikten sonra, çok önemli bir sorun üzerinde de durmamız gerekmektedir. Bu sorunu biraz daha ayrıntılı olarak görelim.

VIII. TUTUMLARIN KÖKENLERİNİN BELİRLENMESİ VE TUTUM ÖLÇEKLERİNDE BOYUT SORUNU

Şimdiye kadar özelliklerini belirtmeye çalıştığımız Thurstone, Likert ve Bogardus ölçeklerinin dayandığı mantık biribirileriyle tutarlı konucuklara verilecek olan yanıtların **tek bir boyut üzerinde** konumlanabilecek olmalarıdır. Açık bir ifadeyle, aynı konucuğa verilen [iki bireyin verdiği olumlu veya olumsuz] yanıtların kökenlerinin de aynı olduğu öngörülmektedir. Oysa, bireylerin verdikleri cevaplar aynı görünse bile cevapların kökenleri [boyutları] farklı olabilir. Örneğin, «savaştan yenik çıkan da, yenen de birşey kazanamaz» şeklindeki bir ifadeye katıldıklarını belirten iki bireyden birisinin bu cevabı ekonomik bir kökene, diğerinin cevabı ise moral bir kökene dayanmış olabilir. Veya savaşa karşıtmış gibi görünen deneklerden bazıları ekonomik nedenlerden dolayı savaşa karşıt oldukları hâlde, bazıları «kendi yurdunu korumak için girişilen savaşlardan başkası kötüdür» düşüncesini taşıyor olabilir. Bu nedenle, bütün bu ölçekler aslında kökenleri farklı olan cevaplar arasındaki farklılıkları ortaya koyamamaktadırlar.

Bunun sebebi, aynı ölçekte savaş ile ilgili tutumların ölçülmesi için seçilen «konucukların : ifadelerin» aslında kendi aralarında aynı-boyutlu olmamalarıdır. Araştırmada kendileriyle mülâkat yapılan deneklerden bazıları kendilerine sunulan ifadeleri ekonomik açıdan algılamakta ve cevap verirken ekonomik açıdan düşünmekte; bazıları ise moral açıdan algılamakta ve cevaplamaktadır. Veya aynı, denekler, bazı ifadelerin moral boyutunu, bazı ifadelerin ise ekonomik, siyasal vb., boyutlarını algıladıkları için de deneklerden alınan cevaplar görünüşte aynı, fakat kökenleri itibarıyla farklı kalmaktadır.

Bu bakımdan, Thurstone, Likert, ve Bogardus ölçekleri bu şekilde kurulduklarında, tek bir denek'in savaş konusundaki tutumunun kökenini belirtemeyecekleri gibi, belirli sayıdaki deneklerin ne kadarının ne sebeple savaş karşıtı olduklarını da ortaya koyamazlar. Çünkü, aynı gibi gözükten cevaplar, aslında, savaş'ın farklı görünüşlerine karşı verilmiş cevaplar olduğu hâlde bu farklılık hesaba katılmamış olmaktadır. Değerlendirme aşamasında da

eldeki cevaplar incelenip bir bireyin aldığı puan hesap edilirken belirli bir anlamdan uzak [nedenleri dağınık kalmış olduğu için] cevapların hepsi aynı sayılmış olmaktadır. İşte, ifadeciklerin algılanmasındaki bu boyut farklılıklarının giderilememesinden veya kesin olarak belirlenememesinden meydana gelen bu yanlışlığı gidermek için çeşitli ölçme teknikleri geliştirilmiştir. Bunların en kolayı, ölçeğin inceleyeceği tutumun veya karakteristiğinin [teknik terimiyle «universe of content» veya «universe of attitude»] bütün ifadelerde aynı boyuta dayandırılması şeklinde özetleyebileceğimiz Guttman'ın **scalogram** veya **scale analysis** tekniğidir.

Şimdi, sırasıyla, önce Guttman'ın scalogram yöntemini görelim, sonra da Edward ve Kimpatric'in «ölçek farklılaştırma yöntemi» ile Osgood, Suci ve Tannenbaum'un «anlam itibarıyla farklılaştırıcı ölçek yöntemini» inceleyelim.

1. **Guttman'ın «scalogram» yöntemi** : bu yöntemin kullanılabilmesi için şu koşulların hazırlanması gerekir :

a) Deneklerin, **kendisi** ile ilgili tutumları ölçülecek olan konu tesbit edilir. Bu konu [örneğin, «zenciler,» veya «savaş] farklı görünümleri ile ele alınır. Bu amaçla, konunun farklı görünümlerini yansıtacak 20 ayrı ifade tesbit edilir.

b) Bu yirmi ifadenin muhteva birliğinin [universe of content] sağlanması için oldukça iyi kümeleştiricilik özelliğine sahip bir ölçek kurulur.

c) Deneklerin verdikleri cevapların aşağıda belirtilen kalıpla dökülmesi sağlanır :

aa. Aynı anlamlı konu-görünümlerinden birine «evet» veya «hayır» denildiğinde diğerlerine «evet» veya «hayır» denileceğini kesinlikle bilmemizi sağlayacak kadar tutarlı bir ölçek kurulur,

bb. Pratik açıdan bakılırsa, deneklerden herbirinin duygusal yapısı ve geçmiş hayat deneyimleri [background] farklı olduğundan tek-boyutlu [unidimensional] bir ölçek kurmak zordur. Daha doğrusu, biz kursak bile denekler konunun değişik görünümlerini dile getiren ifadeleri kendi algılama etmenlerine göre farklı yanıtlayabileceklerinden, alınan cevaplar [ölçeğimizi tek-boyutlu kurduğumuz hâlde] tek-boyutlu olmayacaktır.

cc. Bu durumda, önce ölçeğimizi kurarken 20 ifademizin de aynı-boyutlu olmasını sağlamak; sonra da, cevaplar alındığında de-

neklerin algılama farklılıklarının yolaçabileceği aynı-boyuttan olmama bozukluklarını ölçmek için bir tahminleme işlemi yapılır.

d) Uygulamada, **scalogram analizi** belli bir konudaki ifadelerin tek veya aynı-boyutlu olup olmadıklarını anlamak için birkaç kriter kullanır. Bunların en önemlisi toplanan cevapların aynı şekilde ve tekrar tekrar elde edilip edilemeyeceğini kontrol etmektir. Yani, çok sayıdaki deneklerin verdikleri cevapların hep aynı «cevap kalıbı» içinde iki tipe ayrılması ve bu durumun deneme kaç kere tekrarlanırsa tekrarlanırsa hep aynı şekilde olup olmadığına bakmaktır.

Böylece, burada belirtilen «savaş karşıtı» görünenlerin kümeleştirici olan 3,2,1 ifadelerine de barışçı muhtevalı cevaplar vererek, sonlardaki 18, 19 ve 20. ifadelerdeki savaş karşıtı cevaplarında tutarlı kalmaları; ayrıca, bütün deneklerin yüzde 90'ının bu tutarlılığı göstermiş olmaları sayesinde, deneklerin de bu ifadeleri yazarken bizim kafamızdaki boyutla aynı-boyut içinde cevap verdiklerini kabul etmemiz mümkün olur. Geriye kalan yüzde 10 tutarındaki deneklerin farklı ve tutarsız cevap vermelerinin nedeninin, bizim aynı-boyutlu bir ölçek kuramamızla değil, fakat bu deneklerin algılamalarının yapısal ve fonksiyonel etmenlerinin farklı olmasıyla ilgili olduğunu kabul edebiliriz.

Guttman'ın «**scalogram**» yönteminin zayıf tarafı, sorularla cevapların muhtevalarının aynı kökenli olmaları için nelerin gerektiğini göstermesine rağmen, bu gereken şeylerin nasıl sağlanabileceğini açıkça ortaya koyamamasıdır. Diğer bir deyişle, bütün bu gereklilikleri sağlayacak bir ölçeğin kurulması için kullanılacak olan ifadelerin nasıl seçilebileceğini, nasıl tesbit edilebileceğini açıklayamamasıdır.

2. Edwards ve Kimpatric'in «Ölçek Farklılaştırma Tekniği»

Thurstone ve Likert ölçeklerindeki benzer bir yaklaşımla işe başlayan bu yöntemde;

a) «Belirsiz», «ilgisiz», «tarafsız» veya «çok aşırı taraftar» olanları ayıklamak üzere konu ile ilgili ifadelerden çok sayıda toplanır,

b) Bu çok sayıdaki ifadelerden konuya çok taraftar olanlar ile çok karşıt olanlar [zencilere karşı çok olumlu tutumları gösterecek ifadeler ile çok karşıt olanları gösterecek ifadeler] biri-

birinden ayrılırlar ve Thurstone ve Likert ölçeklerindeki gibi onbirli ölçeğe dökülürler.

c) İfadelerin ayırıcı etkinliklerini değerlendirecek olan personelin hiç tereddütsüz puanlayabildikleri ifadecikler ile tereddüt duydukları ifadecikler birbirinden ayrılırlar ve bu sonuncular ölçekte kullanılmamaları için ayıklanırlar,

d) Ayıklanmayan ifadeler beş taraftar, beş karşıt ve bir de tarafsız olmak üzere onbir dereceli bir ölçek üzerinde derecelendirilir; bu derecelendirme işlemi ölçekte kullanılacak olan bütün ifadeler için ayrı ayrı yapılır,

e) En keskin farklılaştırmayı yaratan ifadelerin farklılaştırıcı katsayıları [discriminatory coefficient] kendi ölçek değerlerine göre dizilir,

f) Bütün bunların içinden, nihai olarak ölçekte kaç ifade kullanılacak ise, bunun iki katı [20 ise, 40 tanesi] seçilir.

g) Bu ifadeler, en yüksek farklılaştırmayı yaratan [yani; ölçekteki her ifadedeki 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11 derecelerin, örneğin 4 ile 5'nci dereceler arasındaki en yüksek farklılaştırmayı yaratan] ifadeler olarak seçilmiş olur,

h) Ölçeğimiz 11 dereceli olacaksa, her derece arası için bu ifadelerden eşit sayıda birkaç tane seçilir; örneğin, ikişerden 22 tane,

ı) İfadeler, en sonunda liste gibi dizilirlerken ölçek değerlerine göre [kaç notluk iseler] sıralanırlar,

i) Daha sonra, ölçeğimizi sınamak için belirli sayıda denek üzerinde yapılan uygulamadan alınan cevapların dökümünde 1,3, 5,7... 17,19 ve 21'nci ifadeler ile 2,4,6... ve 18, 20, 20'nci ifadeler ayrı ayrı sayfalara yazılırlar. Böylece, elimizdeki örnekler üzerinde uygulayabileceğimiz geçerli bir ölçek kurmuş oluruz.

Gutmann ile Edwards ve Kilpatrics soru kağıdı hazırlama metodolojisine olduğu kadar analiz metodolojisine de önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu katkılar sayesinde, «savaşa karşıt olanlar» grubundaki bireyleri de kendi aralarında «moral sebeplerden dolayı savaşa karşıt olanlar,» «ekonomik sebeplerden dolayı savaşa karşıt olanlar» şeklinde daha ayrıntılı olarak farklılaştırabilmekteyiz.

Ancak, bu gelişkin ölçek kurma yönteminin de noksanları vardır. Bu yöntemle kurulan bir ölçekte de deneklerin «savaş» konusundaki, veya «zenci» konusundaki gerçek tutumlarını ortaya çıkarmamız güç olabilir. Örneğin, aynı-boyutlu olacak şekilde düzenlenmiş altı ifade şöyle olsa;

- (1) Otobüste bir zenci ile yanyana oturur musunuz?
- (2) Yemek masasında bir zenci ile yanyana oturur musunuz?
- (3) Bir zenci ile bir işyerinde eşit şartlarda çalışır mısınız?
- (4) Zenci bir âmirin maiyetinde çalışmak ister misiniz?
- (5) Zencilerle aynı apartmanda yanyana dairelerde oturur musunuz?
- (6) Bir zenciye aile dostu olarak kabul edebilir misiniz?

[Bunların hepsi de onbirlik cetvellere göre taraftar, taraf-sız, karşıt diye ayrılarak gösterirler.]

Buradaki ifadelerin hepsi de aynı-boyutlu [tek-boyutlu] olmakla beraber, deneklerin içindeki farklı gruplardan alınmış olan cevaplar aynı olmayabilirler. Örneğin, birinci grup bazı deneklerin çalıştıkları işyerlerinde zenciler vardır ve bu işyerlerinde beyazlarla zenciler eşit statüde çalışıyor olabilir. İkinci gruptaki denekler zencilerin de bulunduğu, ama beyazlardan daha düşük statülerde çalıştıkları işyerlerinde çalışıyor olabilir. Üçüncü grup denekler ise hiç zenci bulunmayan işyerlerinde çalışıyor olabilirler. Bu durumda da, birinci gruptakiler otobüste bir zenci ile yanyana oturma ifadesine; ikinci gruptakiler eşit statüde zencilerle birlikte çalışmaktan çok otobüste yanyana zencilerle oturma ifadesine; üçüncü gruptaki denekler ise aynı iş yerinde eşit statüde zencilerle birlikte çalışmaktan çok otobüste yanyana zencilerle oturma ifadesine daha büyük bir olasılıkla olumlu cevap vereceklerdir.

3. Osgood, Suci ve Tannenbaum'un «Anlam İtibarıyla [semantik] Farklılaştırıcı Ölçek Yöntemi :

Osgood, Suci ve Tannenbaum gibi psikologların buldukları ve geliştirdikleri bir ölçme yöntemidir. Diğerlerinden farklı, incelenen konudaki bireyleri belirli bir boyut üzerinden belirli bir derecelendirmeye sokmak yerine, bireylerin karşısındaki objeler veya kavramlar hakkında sahip oldukları anlayışlar [concepts] arasındaki farklılıkları veya benzerlikleri ortaya çıkarmayı hedef almıştır. Fakat asıl önemli özelliği, ifadeciklere verilen cevapların puanlan-

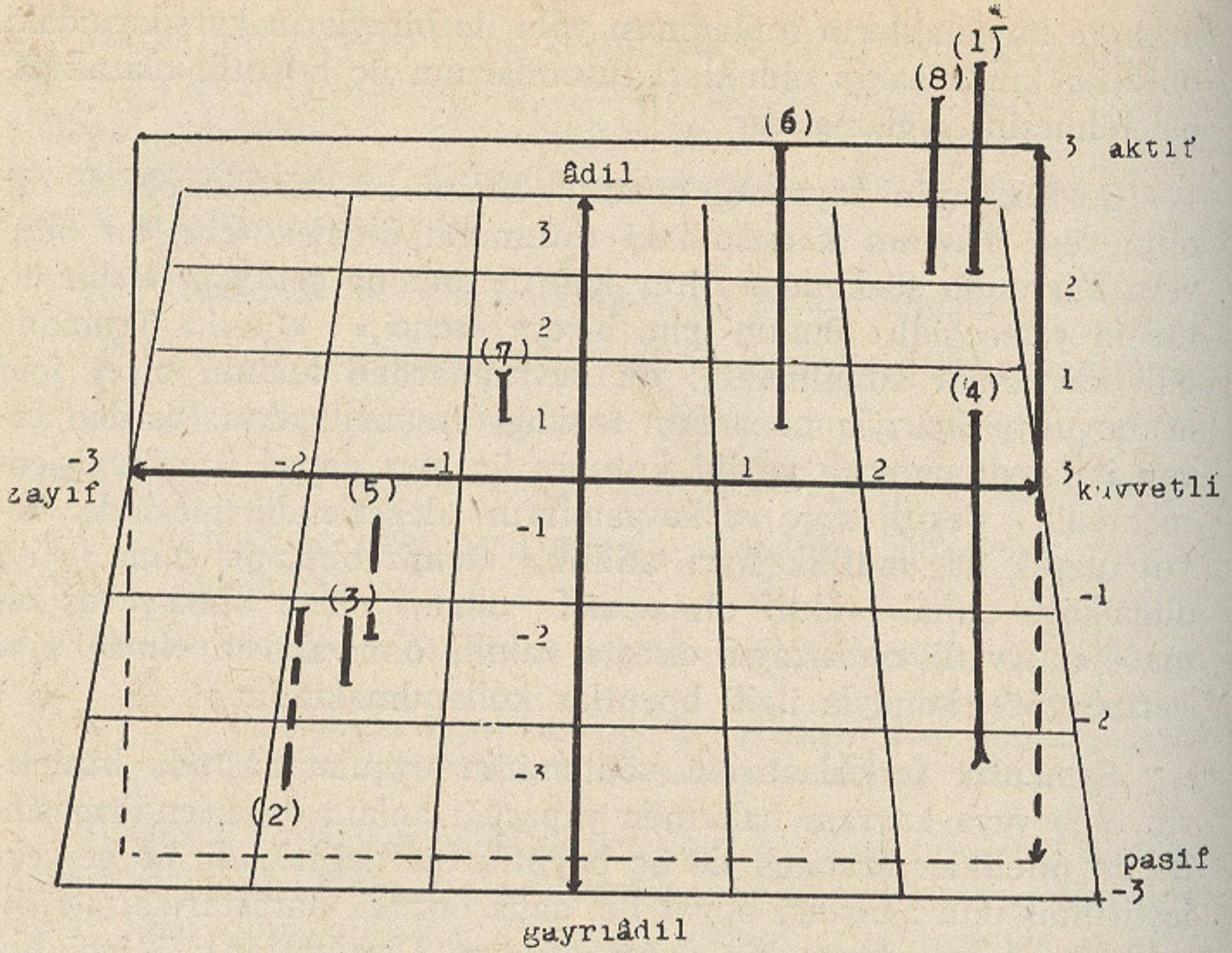
ması ve bu puanların toplanması yolu ile bireylerin karşısındaki obje hakkında sahip oldukları tutumlarının üç boyutlu olarak ölçülebilmesini sağlamasıdır.

Bu yöntemin dayandığı mantık, belirli bir bireyin belirli bir obje veya kavram karşısındaki tutumunu ölçmek için, bu obje veya kavramın sözkonusu birey için ne anlama geldiğini tesbit etmenin yeteceğidir. Bunun için, bireye «zenci,» «Çinli,» Truman» gibi kavramlar sunulmakta; bu kavramlardan tekinin birey için üç boyutu itibarıyla ne anlam taşıdığı araştırılmakta; verilen cevap ise yedi dereceli ve iki kutuplu üç ayrı cetvel üzerine işlenmektedir. Çeşitli obje ve kavramların değerlendirilmesinde boyut olarak da, «adillik-gayrı adillik,» «temiz olma-pis olma,» «iyi olma-kötü olma,» «aktif olma-pasif olma,» «hızlı olma-yavaş olma,» «kuvvetli olma-zayıf olma,» «akıllı olma-akılsız olma» gibi yerine göre, konuyla ilgili boyutlar kullanılmaktadır.

Semantik farklılaştırma yönteminin uygulanmasında bireylerin obje veya kavram hakkında yapacağı anlam değerlendirmesinde bu nitelikler aracılığı ile üç boyutlu bir değerlendirme gerçekleştirilmiş olur : birinci boyut ile, daha önceki «taraf-taraf» ölçeklerindeki benzer bir **değer atfetme** [evaluation]; ikinci boyutla **güçlülük veya iktidar değerlendirmesi**; üçüncü boyutla da kavramın veya objenin **aktivitesinin değerlendirilmesi**.

Osgood ve arkadaşlarının 1952 yılında Amerikan Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Taft taraftarı Cumhuriyetçiler üzerinde yaptığı bir araştırmada kullanılan bu semantik farklılaştırma ölçeğinde, **Taft, Çin'e karşı izlenen siyaset, sosyalizm, Stalin, Truman, Atom bombası, Birleşmiş Milletler ve Eisenhower** gibi değişik obje ve kavramlar kullanılmıştır. Aşağıdaki şekilde daha açık görüleceği gibi, burada ortada ve soldan sağa doğru uzanan cetvel üzerinde «zayıf-kuvvetli» boyutu; ortada, fakat alttan yukarıya doğru uzanan «adil-gayrı adil» boyutu; ikinci bir düzlemde çizilen dikey boyutta ise «aktif-pasif» boyutu yer almıştır.

Şekilde, Taft taraftarı seçmenlerin bu obje veya kavramları değerlendirmeleri her kavramın veya objenin numarasının sırasıyla adil-gayrıadil boyutundaki izdüşümünden, zayıf ve kuvvetli boyutundaki izdüşümünden ve aktif-pasif boyutundaki izdüşümünden anlaşılmaktadır. Ancak, (4) numaralı «Stalin» kavramı şekil elvermediği için aktif-pasif boyutundaki izdüşümü bu şekilde [Stalin'in, «gayrıadil» boyutunda sağ tarafa düşmesi yüzünden] yukarıya; yani, «aktif» tarafına doğru uzatılmış bir çizgi ile gösteril-

miştir. Diğer kavramların aktif-pasif olma dereceleri de üzerlerindeki çizgilerin kesiksiz çizgi olmaları ve bunun uzunluğu ile, veya kesik çizgi olmaları ve gene bunun da uzunluğu ile belirtilmiştir.

Bu durumda, hemen anlaşılacağı gibi,

(1) Taft; (2) Çin'e karşı izlenen siyaset; (3) Sosyalizm; (4) Stalin; (5) Truman; (6) Atom bombası; (7) Birleşmiş Milletler; (8) Eisenhower olarak numaralanan kavram ve objelerden Taft taraftarlarına göre aktif olma boyutunda Taft ve Stalin birbirilerine yakın, fakat Truman'dan daha yüksek puan almakta; âdil-gayriâdil boyutu bakımından Taft en başta, Truman oldukça gayriâdil, fakat Stalin daha da gayriâdil görülmekte; iktidar boyutu bakımından ise Stalin ve Taft en başta, sonra Eisenhower ve Atom bombası gelmekte, Truman ise oldukça güçsüz görülmektedir.

Diğer yandan, bu ölçek yönteminin bir özelliği de burada ele alınan kavram ve objeler arasında bu araştırmadaki Taft sonuçlarınınca bir mekân yakınlığı veya uzaklığı olup olmadığını göstermesidir. Örneğin, şekilde görülmektedir ki, sosyalizm (3) ile Truman (5) arasındaki mekân yakınlığı görülmesine karşılık, Taftçı-

lara göre Taft ile sosyalizm arasında büyük bir mekân uzaklığı vardır. Diğer yandan Stalin (4) ile sosyalizm (3) arasında bir mekân yakınlığı bulunmakla beraber, âdil-gayriâdil eksenini boyunca düşünülecek olursa Stalin sosyalizmden daha da ilerdedir.

Burada önemle belirtelim ki, bu üç boyutlu ölçek yönteminde kavram ve objeler tarafsız bir şekilde değerlendirilmemekte; nitekim buradaki **âdil-gayriâdil boyutu** bundan önceki ölçeklerde gördüğümüz **taraf-tarafa olma-karşı olma** cetvelinin gördüğü işi görmektedir.

Bu yöntemin eleştirilecek özelliklerine gelince, şunlar söylenebilir.

Değişik obje ve kavramlarla bu yöntem kullanıldığında, obje ve kavramların kendi doğaları değişikçe sonuçların sıhhatlilik derecesi de değişmektedir. Diğer yandan, bireylerin kişisel ve grupsal özellikleri değiştiğinde aynı ölçme işlemi değişik sonuçlar verebilmektedir. Örneğin, Osgood'un belirttiği gibi, ölçeğin değişik ve farklı tiplerdeki bireyler üzerinde uygulanması mümkün görünüyorsa da, bireylerin eğitim durumu, sosyal statüleri vb., gibi özellikleri çok farklı olduğu takdirde ölçme işi güçleşmektedir. Açık bir ifadeyle, eğitim durumları birbirine daha yakın olan bireylerden kurulmuş bir örnek üzerinde yapılan bir ölçmenin güvenilirliği, eğitim durumları bakımından birbirinden farklı olan bir örnekleme üzerinde yapılan ölçmenin güvenilirliğinden daha yüksek olmaktadır.

Ayrıca, değişik obje ve kavramların kullanılması hâlinde de; yani sınıanan kavramların incelenen konuya [soruna] uygun olup olmamaları bakımından farklılıklar göstermesi hâlinde de sonuçların güvenilirliği değişik olmaktadır. Örneğin, üç boyut bakımından kavramlar incelenirken kullanılan üç ölçeğin anlamlı bir ilişki içinde olmaları; yani, üç boyutun da incelenen konu açısından birbirine uygun olmaları gerekmektedir. Bu ise, hakkında değerlendirme yapılması için seçeceğimiz kavram ve objeler ile değerlendirmeye esas teşkil edecek olan boyutların mantıki bir tutarlılık içinde olmalarına bağlıdır. Daha açık bir ifadeyle, örneğin, «kuvvetli-zayıf» boyutu iki atleti veya boksörü değerlendirmede [objeler boksör veya atlet olduğu için] uygun bulunabilirse de, iki devlet adamını değerlendirmede uygun bulunamaz.

Kısacası, ele alınacak olan üç boyut açısından bir toplam değerlendirme yapılabilmesi için, ölçeğin saptanmasında, kullanılan kavram ve objelerin belirtici temel nitelikleri ile [bu niteliklerin

belirticilikleri ise bizim incelediğimiz sorun veya konu açısından saptanmaktadır] kullanılacak olan boyutların arasında bir uygunluk sağlanması gerekmektedir. Aksi halde, güvenilirlik düşük olmaktadır; değerlendirme anlamsız kalmaktadır.

IX. TUTUMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİNDE KULLANILAN ÖLÇEKLERLE İLGİLİ BAZI NOKTALAR

Toplumsal olgu veya sorunlarla ilgili olarak toplumdaki insanların tutumlarını bilmek, aynı insanların bu olgu veya sorunlarla ilgili bir karar alacakları zaman veya bir davranışta bulunacakları zaman ilerde nasıl hareket edeceklerini kestirmemize yararlı olabilecek ve ölçülmesi mümkün göstergelerdir. Tutumların ölçülmesi, bu bakımdan, araştırma işleminin sıhhati bakımından önem taşımaktadır. Eğer, incelenen toplumsal sorun veya olgu ile ilgili çok uzun süreli bir gözlem yapma olanağımız yoksa, zamandan kazanmamız için de tutum araştırmaları yararlı bir yöntem olarak kabul edilebilir. Ancak, her toplumsal olgunun veya sorunun nedenleyici değişkenleri önceden kestirilemeyecek kadar çok olduğu için, ve bu nedenleyici ilişkilerin incelediğimiz olgu veya sorunu etkilemekteki oransal ağırlıkları zaman ve mekân faktörlerindeki değişmeye uygun olarak gene önceden kestirilemeyecek kadar değişim geçirebileceği için, tutum ölçme yöntemlerine dayanan araştırmaların, bir bakıma, incelenecek olan olgu ve sorunları soyut bir ortam içinde kavrayabilecekleri unutulmamalıdır. Ayrıca bu yöntemlerle yapılan bir araştırmanın sonuçlarının geçerliğinin ancak çok kısa zaman dilimleri içinde sürekli olabileceği; belirli bir zaman geçtikten sonra geçerliklerinin son derece zayıflayacağı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Diğer yandan, bütün bu zayıf yanlarına rağmen bu yöntemlerin bu olanakları ile kullanılabilmeleri dahi ölçeklerin hazırlanmasında her ölçeğin kendi mantığına uygun bir geçerlik kazanmış olmasına bağlıdır. İncelenen toplumsal olgu veya sorunun kompleks bir özelliğinin incelenmesinde kullanılacak olan bir ölçeğin geçerliği ise çok daha zor sağlanabilmektedir. Kurulan ölçekler sahada kullanıldıktan sonra elde edilen «data'ların» dökümünde ve değerlendirilmesinde analiz sürecinin de bilimsel soğukkanlılığa ve tarafsızlığa uygun olarak yapılması gerekli görünmektedir.

Son işlem olan analiz işleminin bilimsel bir şekilde yapılabilmesi için ise, en baştan başlamak şartıyla; araştırmaya başlarken

yapılan ilk hazırlıkların iyi olması [bu konuda daha önce yapılan araştırma ve yazılan kaynakların aranması, okunması, bunlardan sonuçlar çıkarılması ve bizim inceleyeceğimiz açıdan sorunun bir kere daha kavramlaştırılması gibi işlemlerinin tamamlanmış olması]; araştırmacının veya araştırma grubundaki çeşitli bilim adamlarının veya uzmanların kendi konularında olduğu kadar ilgili konularda da [kendi konuları için bu disiplinlerin sağlayabilecekleri olanakları kestirebilecek kadar] iyi yetişmiş olmaları ve en önemlisi de, araştırmacının, incelemek için ele aldığı sorun veya olgu ile kendisi arasında, ne şekilde ve hangi kökenden gelirse gelsin bir özdeşleşme yaratma eğilimi duymayacak kadar [sosyal bilimler bu açıdan diğer bilimlerden çok daha güçtür] tarafsız ve soğukkanlı kalabilmesi gerekmektedir.

İncelenen bir sorun veya toplumsal olgu ile araştırmacının özdeşleşmesi halinde, araştırmacı en büyük zararı kendine yapar; sorunun veya olgunun belirli nitelikler kazanmasına veya kazanmamasına yolaçan nedenleyici değişkenleri bu değişkenlerin gerçekteki varlıklarına uygun olarak saptayamaz. Bu ise, araştırmacının incelediği olgu veya sorunun araştırmacının kendisinin de istediği yönde nitelikler kazanmasını veya kazanmamasını sağlayacak süreçleri işletecek olan «yöneticilere» veya «siyasal eylemcilere» ait görevlerin başarılmasını engelleyebilir. Yani; bilim adamı sorunu gerçekliğine uygun olarak değil de, kendi istek ve şartlanmalarına göre gördüğü için, aynı sorunu şu veya bu yönde çözümlenmekle görevli eylemci kişilerin [bakanların, icracı ajanların, siyasal liderleri vb.,] gerçekte varolan sorunla değil de, gerçekliğinden saptırılmış «hayâli» bir sorunla meşgul olmalarına; böylece aynı sorunun toplumda - bilim adamının da aslında istemediği oğünkü nitelikli ile varlığını sürdürmesine sebep olabilir.

X. TOPLUMSAL SORUN VEYA OLGULARLA İLGİLİ ARAŞTIRMA YAPARKEN VEYA BAŞKALARININ VEYA BAŞKA KURUMLARIN YAPTIKLARI ARAŞTIRMALARI KULLANIRKEN BİR «GAZETECİNİN» KARŞILAŞACAĞI SORUNLAR İLE İLGİLİ BAZI UYARMALAR

Buraya kadar toplumsal olgu veya sorunların kendi gerçeklikleri içinde değerlendirilebilmeleri için neler yapılabileceğini; bu konuda bilimsel olarak ne gibi yöntemler geliştirilmiş bulunduğunu kısaca belirtmeye çalıştık. Aslında, buraya kadar belirttiğimiz

belirticilikleri ise bizim incelediğimiz sorun veya konu açısından saptanmaktadır] kullanılacak olan boyutların arasında bir uygunluk sağlanması gerekmektedir. Aksi halde, güvenilirlik düşük olmakta; değerlendirme anlamsız kalmaktadır.

IX. TUTUMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİNDE KULLANILAN ÖLÇEKLERLE İLGİLİ BAZI NOKTALAR

Toplumsal olgu veya sorunlarla ilgili olarak toplumdaki insanların tutumlarını bilmek, aynı insanların bu olgu veya sorunlarla ilgili bir karar alacakları zaman veya bir davranışta bulunacakları zaman ilerde nasıl hareket edeceklerini kestirmemize yararlı olabilecek ve ölçülmesi mümkün göstergelerdir. Tutumların ölçülmesi, bu bakımdan, araştırma işleminin sıhhati bakımından önem taşımaktadır. Eğer, incelenen toplumsal sorun veya olgu ile ilgili çok uzun süreli bir gözlem yapma olanağımız yoksa, zamandan kazanmamız için de tutum araştırmaları yararlı bir yöntem olarak kabul edilebilir. Ancak, her toplumsal olgunun veya sorunun nedenleyici değişkenleri önceden kestirilemeyecek kadar çok olduğu için, ve bu nedenleyici ilişkilerin incelediğimiz olgu veya sorunu etkilemekteki oransal ağırlıkları zaman ve mekân faktörlerindeki değişmeye uygun olarak gene önceden kestirilemeyecek kadar değişim geçirebileceği için, tutum ölçme yöntemlerine dayanan araştırmaların, bir bakıma, incelenecek olan olgu ve sorunları soyut bir ortam içinde kavrayabilecekleri unutulmamalıdır. Ayrıca bu yöntemlerle yapılan bir araştırmanın sonuçlarının geçerliğinin ancak çok kısa zaman dilimleri içinde sürekli olabileceği; belirli bir zaman geçtikten sonra geçerliklerinin son derece zayıflayacağı da gözden uzak tutulmamalıdır.

Diğer yandan, bütün bu zayıf yanlarına rağmen bu yöntemlerin bu olanakları ile kullanılabilmeleri dahi ölçeklerin hazırlanmasında her ölçeğin kendi mantığına uygun bir geçerlik kazanmış olmasına bağlıdır. İncelenen toplumsal olgu veya sorunun kompleks bir özelliğinin incelenmesinde kullanılacak olan bir ölçeğin geçerliği ise çok daha zor sağlanabilmektedir. Kurulan ölçekler sahada kullanıldıktan sonra elde edilen «data'ların» dökümünde ve değerlendirilmesinde analiz sürecinin de bilimsel soğukkanlılığa ve tarafsızlığa uygun olarak yapılması gerekli görünmektedir.

Son işlem olan analiz işleminin bilimsel bir şekilde yapılabilmesi için ise, en baştan başlamak şartıyla; araştırmaya başlarken

özellikleri ise silinerek veya abartılarak tesbit edilmiş olabilir?

- e) Alınan örneğin genel «nüfusu» temsil edip etmediği incelenmiş midir?
- f) İncelenen değişkenler arasındaki ilişki değerlendirilirken saklı tutulan başka değişkenler kalmış olabilir mi?
- g) Eğer mülâkat veya soru kâğıdı kullanılmış ise, soruların metni örneklerden serbestçe cevaplarını vermelerini sağlayacak şekilde mi, yoksa araştırmayı yapan araştırmacıların arkasındaki ekonomik çevrenin amaçlarına uygun cevaplar alınmasını sağlayacak şekilde mi kaleme alınmıştır? Keza, soruların birbirine göre konumlanmaları örnek içine alınan bireyleri gene bu özel amaç için etkileyecek nitelikte mi olmuştur?
- h) Toplanan bilgilerin dökümünde ve değerlendirilmesinde tarafsız kalınmış mı, yoksa bazı bilgilere diğerlerinden daha fazla ağırlık ve öncelik mi verilmiştir?

Bu gibi sorunlar üzerinde durmak, bu sorunları aydınlığa çıkaracak kadar metodoloji bilgilerine sahip olmak yazılı basında veya elektronik basında çalışan gazetecilerin mesleklerini icra etmelerinde topluma karşı yükledikleri bir sorumluluktur. Özellikle, ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlarla ilgili konularda haber yazmakla, yorum yapmakla görevli gazetecilerin neyi ve niçin haber yaptıklarını «bilebilmeleri» açısından bu bilgilere sahip olmak bir önkoşul sayılmalıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Berelson, Bernard, «Content Analysis in Communication Research,» Bernard Berelson and Morris Janowitz (ed.), *Reader in Public Opinion and Communication* (New York: The Free Press, 1966), ss. 260-266.
- Carter, Jr., Roy E., «Field Method in Communication Research,» Ralph O. Nafziger and David M. White (ed.), *Introduction to Mass Communication Research* (Michigan: Louisiana State University Press, 1966, ss. 78 - 127.
- Danielson, Wayne A., «Content Analysis in Communication Research,» Nafziger and White (ed.), *Introduction to Mass Communication Research*, ss. 180 - 206.
- Duverger, Maurice (İngilizcesi: Malcolm Anderson), *An Introduction to the Social Science: with Special Reference to Their Methods* (New York: Praeger, 1964.)
- Hyman, Herbert., «The Major Types of Surveys,» Berelson and Janowitz, *Reader in Public Opinion and Communication*, ss. 623-644.
- Hyman, Herbert, *Survey Design and Analysis* (New York: The Free Press, 1966).
- Hyman, Herbert., *Sosyal Bilimler Metodolojisine Giriş- Ders Notları*, (Çev. Arif Payaslıoğlu), (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1958.
- Macleane, Jr., Malcolm, «Research Planning,» Nafziger and White, *Introduction to Mass Communication Research*, ss. 32-50.
- Kornhauser, Arthur W., «The Problem of Bias in Opinion Research,» Berelson and Janowitz, *Reader in Public Opinion and Communication* ss. 670 - 680.
- Osgood, Charles E., «The Measurement of Meaning,» Berelson and Janowitz, *Reader in Public Opinion and Communication*, ss. 697-711.
- Newcomb, Theodore M., Ralph H. Turner and Philip E. Converse, *Social Psychology: The Study of Human Interaction* (New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1965), ss. 496-534; 535 - 552.
- Selltiz, Claire., Marie Jahoda, Morton Deutch and Stuart W. Cook, *Research Methods in Social Relations* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1966).

- Schramm, Wilbur., «The Challenge to Communication Research,» Nafziger and White, *Introduction to Mass Communication Research*, ss. 3-31.
- Schramm, Wilbur., *Mass Media and National Development: the Role of Information in the Developing Countries* (Stanford: Stanford University Press, 1965), ss. 175-202.
- Tannenbaum, Percy H., «Experimental Method in Communication Research,» Nafziger and White, *Introduction to Mass Communication Research*, ss. 51-77.
- Westley, Bruce H., «Scientific Method and Communication Research,» Nafziger and White, *Introduction to Mass Communication Research*, ss. 238-276.